

Оксана Басюк, Марта Костікова

«НАВІЩО МИ ЦЕ ВИВЧАЄМО?»

Матеріали для дискусій на уроках всесвітньої історії у 7 класі

Посібник для учнів та вчителів

7 кроків від фактів до осмислення:

«Твердження» — зумисно провокує дискусію

«Основна частина» — короткий виклад фактів до теми

«Аналоги в історії» — приклади схожих процесів і явищ з інших країн, періодів, ситуацій

«Застосування у наступних темах» — це працює!!!

«Проекція в майбутнє цієї теми» — згодом корисно буде пригадати та опертися

«Висновок» — для завершення дискусії

«Незручна правда» — для власної рефлексії

Деякі теми доповнені рубрикою
«Публічна історія» — посилання на медіаресурси

ЗМІСТ

Розділ 1. ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

До § 2. Утворення «варварських королівств». Імперія франків та її занепад. <i>Всі імперії розпадаються.</i>	6
До § 3. Візантійська імперія. <i>Культура (зокрема, релігія як її складова) є найдієвішим інструментом творення імперій.</i>	8
До § 4. Арабський халіфат. <i>Джихад. Витоки сучасного ісламського екстремізму.</i>	11

Розділ 2. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

До § 5. Людина і природа в Середньовіччі. <i>Європа і мігранти: хто кого?</i>	13
До § 6. Середньовічне західноєвропейське суспільство. Феодалізм. <i>Жорстокий час, безжалісні діяння.</i>	15
До § 7–8. Повсякденне життя середньовічної Європи. Рицарі. Торгівля. Ремісники та селяни. <i>«Міське повітря робить вільним».</i>	17
До § 9. Організація християнської церкви в Середньовіччі у V–XI ст. <i>Католицька церква - сирій кардинал Середньовіччя.</i>	19

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X–XV ст.

Розділ 3.

До § 10. Середньовічні держави: від роздробленості до станово-представницьких монархій. <i>Де немає диктатури закону, з'являється диктатура сили.</i>	21
До § 11. Скандинавія в Середньовіччі. Походи вікінгів та їхні завоювання. <i>Сувора земля - суворий народ.</i>	23
До § 12 і §20. Хрестові походи. Держави хрестоносців на Сході. Духовно-рицарські ордени. <i>Хрестові походи – найтемніша сторінка католицької церкви.</i>	26
До § 13. Реконкіста. Династична унія Ізабель I і Фернандо II та утворення Королівства Іспанія. <i>Ісламські Піреней – вирвана сторінка історії Європи.</i>	29
До § 14. Франція в XI–XV століттях. Столітня війна. <i>«Мавр зробив свою справу, мавр може йти». (Й. Ф. Шиллер)</i>	33
До § 15. Англія в XI–XV ст. Генріх II Плантагенет. «Велика хартія вольностей». Війна троянд. <i>Поганий мир краще хорошій війни або англійське мистецтво компромісу.</i>	35
До § 16. Священна Римська імперія. Італійські торговельні республіки. <i>«Drang nach Osten» (На тиск на Схід).</i>	38

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розділ 4.

До § 17. Католицька церква в XI–XV століттях. <i>Католицька церква – наймогутніша структура Середньовіччя імперського типу.</i>	41

До § 18. Середньовічні школи та університети. Книгодрукування.
Наукові й технічні досягнення.
Наука – рушій прогресу. 43

До § 19. Архітектура і мистецтво. Раннє Відродження. Гуманізм.
Достукатись до небес. Архітектура – музика, застигла в камені»
(Анна Місюн). 46

До § 21–22. Гуситські війни в Чехії.
Чехія - передвісник Реформації. Принцип «розділяй і володарюй» –
один з найуніверсальніших принципів, створених людством. 49

До § 21–22. Угорське королівство за Іштвана I. Польське королівство
за Казимира III. Велике князівство Литовське.
Правителями стають не для довгого життя, а для слави. 52

До § 23. Монгольське панування. Новгородська боярська республіка.
Велике князівство Московське в XIV — на початку XVI століть.
«Москва – третій Рим» (Чому третій і до чого тут Рим?). 54

До § 24. Утворення Османської імперії. Правління Мехмеда II.
Культура Османської імперії.
Навіть у «темні віки» світить сонце. 57

До § 25–26. Середньовічні Китай, Індія, Японія. Досягнення культури.
І світи бувають паралельними. 60

ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

Передмова

Древні казали: «In vino veritas». Вважали, що істина у вині. Ми ж переконані: істина – у дискусії.

Запропоновані матеріали до уроків всесвітньої історії у 7 класі мають на меті розбурхати дискусію навколо сучасного вивчення шкільного курсу історії. Хочемо трохи змістити акценти від фактажного вивчення матеріалу до його осмислення, сформувати учня не тільки знаючого, а й думаючого.

Стрижневе запитання, на яке шукаємо відповідь: навіщо ми це вивчаємо?

Щоб полегшити пошуки відповіді, пропонуємо виконати разом із семикласниками кілька кроків.

Розпочати з **«Твердження»**, що зумисно провокує дискусію, далі – через **«Основну частину»**, котра містить якнайкоротший виклад теми з виділеними датами й місцями подій, ключовими поняттями та дійовими особами, пригадати **«Аналоги в історії»**, зокрема в інших країнах, періодах, ситуаціях. Звичайно, варто знати, що отримана інформація може бути корисною і мати **«Застосування у наступних темах»**, а також наголосити, якою є **«Проекція в майбутнє цієї теми»**. Для завершення дискусії пропонуємо **«Висновок»**, а також цікаву рубрику **«Незручна правда (для власної рефлексії)»**. Деякі теми доповнені посиланнями на медіаресурси під рубрикою **«Публічна історія»**.

Матеріали для уроків всесвітньої історії у 7 класі підготовлено відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, навчальної програми «Всесвітня історія. 7–9 класи», підручника «Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, В. В. Островський, І. Л. Паршин, І. Я. Букавин. – Тернопіль : Астон, 2020».

Навчаймося цікаво та з користю!

До § 2. Утворення «варварських королівств». Імперія франків та її занепад

Твердження: Усі імперії розпадаються.

Основна частина: Римська імперія – одна з наймогутніших і найвеличніших імперій світової історії. Вона перебувала на вершині слави майже 400 років (!). І розпалася... Чому? Бо такою є доля усіх імперій. Вони розпадаються.

Імперія – це держава, яка має колонії, а тому виокремлюємо наступні можливі причини розпаду:

- велика територія, якою важко управляти;
- втрата (смерть) авторитетного лідера, котрий міцно утримував віжки правління у своїх руках;
- неоднорідність населення, якому важко вжитися в одних кордонах;
- прагнення завойованих народів до визволення, «імперія – тюрма народів»;
- небезпечне сусідство (існування поряд держав, лідери яких мають амбітні завойовницькі плани).

Римська імперія (це нам відомо з матеріалу, який вивчали у 6-му класі) розпалася. Спершу на Східну і Західну, згодом ще й на варварські королівства.

Наймогутнішим із варварських королівств виявилось **Франкське**. Його засновником став у **V ст.** **Хлодвіг**. Він належав до династії легендарного **Меровінга**. Охрестив франків, видав один із перших європейських збірників писаних законів – **«Салічну правду»**. Але наступники **Хлодвіга** виявилися не такими вправними, тому, ввійшли в історію як **«лінівні королі»**. Владу в державі почали перебирати **мажордами**, наймогутнішим з них став у **VIII ст.** **Карл Мартел (Молот)**. Він провів ряд успішних походів, здійснив військову реформу, зокрема почав роздавати бенефіції за військову службу. Його син **Піпін Короткий** остаточно утвердився на троні франків і започаткував **каролінзьку династію**. Наймогутнішою франкська держава стала за **Карла Великого**, який перетворив її на імперію, отримавши відповідний титул у **800 р.** Проводив військові походи, почав утворювати **марки**, дбав про культуру (**«каролінзьке відродження»**). Після смерті **Карла Великого** його сини –

ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

Карл II, Людовік II і Лотар у 843 р. розділили у **Вердені** імперію батька. На її основі виникли сучасні Франція, Німеччина, Італія.

Отже, доля імперії Карла Великого така ж, як і усіх інших. Чому? Бо імперії розпадаються. І процес розпаду є закономірним. Причини ж, як нам уже відомо, бувають різними. У даному випадку – це смерть авторитетного лідера.

Аналоги в історії:

- Ассирія;
- імперія Александра Македонського;
- Персія та Єгипет.

Застосування у наступних темах:

- розпад Русі-України як неминуче явище, а не слабка політична воля руських князів;
- розпад Золотої Орди й утворення Московії як однієї з її частин (Пазл складається).

Проекція в майбутнє:

- розпад Австро-Угорщини та Російської імперії;
- розпад СРСР – сучасної імперії.

Висновок: Усі імперії розпадаються, для цього є ряд об'єктивних причин. Через схожість процесів розпалися Римська, Франкська імперії, Русь-Україна, Золота Орда та ін.

Отже, імперії – нестійке державне утворення, яке приречене на розпад (трансформацію). І це не катастрофа, не наслідок прорахунку або чиєїсь неправильної політики. Це – історична закономірність. Така природа імперій.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- імперії за своєю суттю – негативне явище в історії людства;
- Русь-Україна – імперія.

До § 3. Візантійська імперія

Твердження: Культура (зокрема релігія як її складова) є найдієвішим інструментом творення імперій.

Основна частина:

Візантія – не тільки одна з наймогутніших імперій світової історії, а й держава, яка стала своєрідним символом середніх віків. Її народження припало на початок середньовічної історії. Падіння ж Візантії символізує кінець епохи середньовіччя. Перед Візантією як, зрештою, і перед усіма іншими державами такої форми правління, постало питання – як утримати владу на території всієї країни. Адже **імперія – нестійке державне утворення, яке складається з титульного та підкорених народів, і саме ці підкорені народи «розхитують» державу**. Розуміючи природу імперій, виокремлюємо інструменти, з допомогою яких правителі намагалися міцно тримати владу. Зокрема:

- дороги (для швидшого поширення розпоряджень і пересування військ);
- єдина грошова одиниця;
- адміністрація (усунення місцевої влади і призначення лояльних чиновників);
- насадження панівної культури, в тому числі релігії;
- тощо.

Дороги будували римляни, у Персії було введено нову грошову одиницю і проведено адміністративну реформу. Але найдієвішим інструментом виявилася культура. Вперше цю «зброю» небезуспішно використав Александр Македонський, нав'язуючи підкореним народам еллінізм. Македонський помер, а еллінізм залишився. В історії творення могутності Риму можна простежити не тільки поширення культури, а й римського стилю життя в усі найвіддаленіші закопелки імперії – від британських термів до Іродової Кесарії.

Візантія ж такий інструмент одержала від **Костянтина Великого**. І цим інструментом було **християнство**. Таким чином Візантія стала, мабуть, першою імперією, яка будувала свою велич і могутність на релігії.

Розквіт **Візантії** відбувся за імператора **Юстиніана (527–565)**. Він жорстоко розправився з учасниками повстання **«Ніка»**, збудував найвеличніший собор того часу – **Ая Софію**. У спадок від попередників

ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

отримав найміцніші мури і найдовший акведук. Видав «Кодекс Юстиніана», в якому продовжив традиції римського права. Прокладав дороги та здійснював широкомасштабну військову експансію. Все це Юстиніан робив, маючи абсолютну владу, зокрема й духовну. Саме імператор, представник світської влади, а не духовної, очолював візантійську соціальну піраміду.

Наступним «квітучим періодом» Візантії був період **Македонської династії (867–1056)**. Із її представниками активно контактували руські князі. Були проведені адміністративна, фінансова та військова реформи. Особливого успіху Візантія досягла за імператора-полководця **Василія II**. Та все, що квітне, мусить зів'янути — така природа речей. І Візантія поволи вступала у кризу. Особливо помітно це стало в часи правління династії **Комнінів (1081–1185)**.

Чому ж почалася криза? Причин було багато, а одна з ключових – те, що Візантія утратила першість у християнському світі. Християнська релігія була інструментом, який тримав імперію в єдності, інструментом, який служив владі імператора. Мабуть, тому **Володимир Великий** обрав християнство саме візантійського зразка – найсильнішої держави регіону, де імператор був фактично важливішою духовною особою, ніж патріарх.

Приблизно за часів Юстиніана у далекому розграбованому і майже забутому Римі окреслився зовсім інший тип християнства – **католицизм**. І католицизм як релігія був зовсім не готовим «прогинатися» під світську владу. Саме тоді, коли у Європі з'являється цей, порівняно з візантійським, принципово інший тип християнства, у Візантії почалися проблеми. Свідченням слабкості Візантії є і той факт, що в **1051** році у **Києві** єпископи провели без дозволу **Константинополя** церковний собор і самі обрали першого митрополита-слов'янина **Іларіона**. Усе це відбувалося з волі київського князя **Ярослава**. У Візантії собор визнали. Константинопольський патріарх **Михайло Керуларій** послав **Іларіону** своє благословення. Тоді це було вимушене рішення, адже от-от мав відбутися доленосний для християнства собор, і візантійський патріарх розумів, що, не визнавши митрополитом Іларіона, відразу ж послабить світове православ'я. Вирок Візантії було підписано **1054** року, коли православ'я і католицизм остаточно розійшлися.

Нищівного удару завдали Візантії все ті ж католики у ході хрестових походів (особливо розоренням Константинополя **1204** року). А в **1453** р. у наслідок завоювань турків-османів історія держави-символу середньовіччя закінчилась остаточно.

Аналоги в історії:

- Персія (дороги, гроші, адміністрація);
- імперія Александра Македонського (еллінізм);
- Римська імперія (культура, стиль життя, дороги та ін.).

Застосування у наступних темах:

- Русь-Україна: реформи Володимира Великого (релігійна, фінансова, адміністративна);
- Візантійська модель влади за Івана III у Московщині.

Проекція в майбутнє:

- Росія XIX ст. (самодержавство, народність, віра «один цар, один народ, один Бог» і Бог після царя);
- сучасна Росія (дивний гібрид радянської і дореволюційної Росії).

Висновок: Візантія занепала, а інструмент утримання влади над підкореними народами за допомогою релігії (і культури в цілому) продовжив жити. Навіть більше – з легкістю дійшов до наших днів, і його широко пропагує сучасна Росія. Ось чому має значення мова! Ось чому мова важлива! Ось у чому завдання «руського мира» – втримати владу імперії над підкореними народами.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- візантійська владна модель передбачала підпорядкування духовної влади світській, що дуже обмежувало, фактично унеможливлювало її самостійність. У цьому головна відмінність між православ'ям і католицизмом. Католицька релігія майже ніколи не підпорядковувалася світській владі у глобальному сенсі.

Публічна історія: «Як створювалися імперії. Візантія»

<https://youtu.be/yd7vm7P8n94>

До § 4. Арабський халіфат

Твердження: Джихад. Витоки сучасного ісламського екстремізму.

Основна частина:

Християнство – перша світова монотеїстична релігія. Другою ж, за часом виникнення, став **іслам**. Ця релігія започаткувалася на Аравійському півострові. Віддавна тут проживали семітські народи: бедуїни на півночі та еменіти на півдні. Центром була **Мекка**. Саме у цьому місті знаходилася священна **Кааба** – святилище з вбудованим чорним метеоритом. У VI ст. тут простому чоловікові **Мухаммадові (570–632)** було послане одкровення. Він став основоположником нової релігії – ісламу (мусульманства). У Мекці його вчення не прийняли, і **Мухаммад** змушений був у **622** році тікати в місто **Ястріб** (перейменоване на **Медину – місто Пророка**) у. З цього часу мусульмани і ведуть своє літочислення. Це був початок історії нової релігії.

Мухаммад став основоположником не тільки нової релігії. Він також заснував нову державу – **Арабський халіфат**, став її правителем. Згодом розширив свою владу і на Мекку, його держава почала розростатися.

Найбільшого розквіту **Арабський халіфат** досягнув за наступників **Мухаммада – Омейядів (644–750)**. Саме тоді араби розпочали загарбницькі війни, нібито для захисту ісламу, захопивши величезні території — від Персії аж до Піренейського півострова. Також у цей час укладено за розпорядженням **Омейядів Коран і Сунни**.

Їхні наступники **Аббасиди (750–1258)** уже не мали такої могутності. Криза була зумовлена найперше тим, що не всі погоджувалися визнавати їхню владу.

Арабський халіфат завоювали у **1258** р. монголи, які своїм втрутанням різко «перекроїли» близькосхідні та східноєвропейські порядки.

Мабуть, найважливішим тут було зародження нової світової релігії – **ісламу**, яка стала невід’ємною частиною сучасного світу.

Отже, **Коран** – основна мусульманська книга, **мечеть** — сакральна споруда, **імам** — духовний очільник. У мусульман є п’ять заповідей, що зобов’язують їх вірити в одного бога — Аллаха, п’ять разів щодня молитися (**намаз**), один місяць постити (**рамадан**), давати милостиню, здійснювати паломництво (**хадж**).

Ще з часу відвоювання **Мекки** в «невірних» у мусульман виникло поняття «священної війни» – **джихаду**. Це війна за віру, і ті, хто проливає свою кров, беручи участь у цій «священній війні», потрапляють у рай. Погодьмося, для релігії, в якій немає тайни покаяння (сповіді та причастя), отримати ось таку індульгенцію – непоганий варіант. Звичайно, тут є свої нюанси і не все так просто, але факт залишається фактом: мусульмани мають «дозвіл» воювати і вбивати за іслам. Саме у цьому доцільно шукати корені сучасної ісламської агресії. І, напевно, саме джихад має найбільший резонанс у сучасному світі. Адже, коли говоримо про ісламістів, то найчастіше згадуємо тероризм, ІДІЛ, війну в Сирії, 11 вересня 2001 року.

Заради справедливості варто зазначити, що для більшості мусульман **джихад** – це внутрішня боротьба. Це питання навіть породило розкол серед мусульман і призвело до їх поділу на **сунітів** (поміркованих) і **шиїтів** (радикальніших). Протистояння між ними лягло в основу сучасної війни у Сирії, тобто невірними можуть виявитися навіть «неправильні» мусульмани.

Аналоги в історії:

- монотеїстичні світові релігії (християнство, іудаїзм).

Застосування у наступних темах:

- хрестові походи;
- агресивне місіонерство.

Проскція в майбутнє: сучасні релігійні війни (тероризм, ІДІЛ, війна в Сирії).

Висновок: корені сучасного ісламського екстремізму варто шукати у специфіці їхньої релігії, в «дозволи» на війну за релігію, у негріховності вбивства «невірних».

Незручна правда (для власної рефлексії):

- ісламський екстремізм неможливо виправдати чи прийняти, але його можна пояснити згідно з їхнім релігійним вченням.
- християнська агресивність – поза межами раціональності та релігійного вчення Ісуса.

До § 5: Людина і природа в Середньовіччі

Твердження: Європа та мігранти: хто кого?

Основна частина:

У Середньовіччі життя простолюду було важким, сповненим небезпек, часто – просто нестерпним. Голод, епідемії і нескінченні війни стали постійними супутниками. Феодали не надто переймалися долею своїх «підопічних», а найчастіше просто використовували їх, як звичайний ресурс.

Людське життя було тісно пов'язане з природою. Основа господарства – землеробство, але в час неврожаїв і постійних війн (війни забирали не лише життя людей, а й урожай, бо його нищили в їх ході), ліс ставав засобом для виживання. Тут можна було знайти і їжу, і захист, і будівельні матеріали. Та ліс таїв у собі й безліч смертельних небезпек. Лісові нетрі кишіли дикими звірами і не менш дикими злочинцями, які ховалися у його хащах. Людина середньовіччя була не лише тісно пов'язана з природою, вона стала її частиною, наділяючи природу магічними здібностями, ставилася до неї, як до живого організму.

Може видатися, що середньовічні міста були безпечнішим для життя місцем. Але це лише на перший погляд. Так, місто було захищенішим у період постійних середньовічних війн. Але мури падали, а практика «вирізання» усього міського населення не була аж такою нечуваною у той жорстокий час. Окрім того, навіть найміцніші стіни не могли захистити від «невидимих» ворогів – антисанітарії та епідемій. Вони у містах постійно мешкали.

Нелегке життя і важкі випробування змушували людей шукати кращої долі. Тому середньовічні міграції були поширеним явищем. Внутрішні міграції відбувалися спокійно і тихо. Зовнішні були найчастіше насильницькими.

Ще з часів Античності Європа часто потерпала від напливу мігрантів. Більшість становили азійські кочівники. Це були, зокрема, кіммерійці, скіфи, сармати. Наступні міграції стали настільки потужними, що призвели до зміни епох й увійшли в історію як **Велике переселення народів**.

У середньовіччі ці процеси не припинилися. Угри, нормани-вікінги-варяги, печеніги, половці та багато інших племен переселялися в Європу. Зрештою, міграційні процеси тривають і донині.

І Європі вдавалося «перетравлювати» тих, хто прибував. Запорукою успіху європеїзації мігрантів стало християнство. Саме християнська релігія зуміла перетворити їх на носіїв європейських цінностей. Усі, хто хотів жити в Європі, мусили стати християнами. Ця формула виявилася настільки успішною, що в подальших періодах, коли частині європейців самим довелося стати мігрантами, вони успішно «понесли» свої цінності у світ. І не асимілювалися, а натомість асимілювали під себе нові території.

Сучасна міграція є принципово іншою. Ми живемо в часі космополітизму і свободи віросповідання. Мігранти не християнізуються (зрештою, ніхто вже насильно не християнізується). Чи зможе в таких умовах вистояти Західна цивілізація та Європа? Питання відкрите.

Аналоги в історії: античні європейські мігранти, Велике переселення народів.

Застосування у наступних темах: міграція європейців у Новий і Новітній час, та їхня європеїзація новоосвоєних земель.

Проекція в майбутнє: проблема сучасних європейських мігрантів.

Висновок: європейцям вдавалося успішно протистояти усім хвилям міграцій і спонукати мігрантів ставати носіями європейських цінностей шляхом їх тотальної християнізації.

Незручна правда (для власної рефлексії): можемо зробити певний висновок, що у фундаменті Західної (Європейської) цивілізації є християнство, і саме воно було запорукою її успіху протягом століть. Сьогодні ситуація принципово інша, бути європейцем уже зовсім не значить бути християнином. То що чекає Західну цивілізацію?

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

До § 6: Середньовічне західноєвропейське суспільство. Феодалізм

Твердження: Жорстокий час, безжалісні діяння.

Основна частина:

Середньовічне феодальне суспільство мало чітку структуру та ієрархію, поділялося на три стани: – **«тих, які воюють»**, **«тих, які моляться»**, **«тих, які працюють»**. Кожна група мала свої особливості. Стани були досить замкненими, хоча певні соціальні ліфти таки діяли.

«Ті, які воюють» володіли землею. **Феоди** – земельні наділи, що їх надавалися за військову службу, тому найвправніші воїни ставали найбагатшими феодалами. Вони часто були зовсім не добрими самарянінами, а жорстокими і безпощадними вбивцями. Саме феодали становили максимально привілейовану групу впродовж довгих століть. Землевласники різного калібру і масти були володарями середньовічного світу.

Більшість **«тих, які воюють»** – рицарі. Вони створили своєрідну «тестостеронову культуру» і фактично поклонялися силі, насильству і славі. У своїх діях керувалися «кодексом лицарської честі», але цей середньовічний кодекс дещо відмінний від нашого уявлення про нього. Та й поняття честі у принципі теж інше. Це – відчайдушний пошук слави, грошей і «божого благословення» (тут ідеться про вбивства «невірних»). Окрім того, кодексом керувалися у стосунках один з одним. Цей кодекс не поширювався на решту населення. Тому доля тих, хто не був рицарем, була невтішною – вони потерпали від свавілля і безкарності. Рицарі заробляли на війні й жили війною. Війна стала основою їх культури та джерелом постійних прибутків. І хоча рицарство кануло в лету, війна і далі є способом збагачення для сучасних «лицарів у сяючих латах».

Найбільшим середньовічним феодалом була не якась конкретна людина, а структура – католицька церква. А в її лавах «служили» стільки людей, що вони перетворилися на окрему групу – **«тих, які моляться»**. Духовенство (поділялося на біле і чорне) повсюдно конкурувало зі світською владою й так само потерпало від розгнужданості рицарства, як і решта жителів середньовічної Європи.

Найважчим було становище третього стану – **«тих, які працюють»**. Землю надавали з «прикріпленим» до неї населенням, яке автоматично

ставало залежним від феодала. Головний обов'язок «тих, що працюють» – обслуговувати феодалів. Отже, представникам третього стану доводилося погоджуватися на соціальний контракт, який нав'язували перші два стани – феодали пропонували селянам захист, однак абсурдним було те, що цей захист надавався від їхнього ж (феодального) свавілля. Своєрідний середньовічний рекет. Єдиними, хто зважилися кинути виклик системі, були жителі міст. Саме жителі міст, починаючи з Магдебурга, стали «вільними» від феодалів та змінили усталену картину середньовічного світу.

Аналоги в історії: рабовласники – панівний клас попередньої епохи. Взагалі не вважали частину людей людьми.

Застосування у наступних темах: буржуазія – панівний клас наступної епохи, визнавали права тільки білих заможних чоловіків, вважали допустимим використовувати ресурс інших для власних потреб.

Проекція в майбутнє: проблема насильства (фізичного і психологічного) як способу досягнення бажаного, гостра й тепер: расизм, мізогінія, дискримінації за етнічними та іншими ознаками і далі є, на жаль, частиною нашої культури.

Висновок: Середньовіччя – жорстокий період, в якому людське життя було безвартісним, а створювали таку «погоду» рицарі з притаманною їм культурою насильства.

Незручна правда (для власної рефлексії): у літературі л(р)ицарство отримало романтичну приналежність. Насправді його представники – це жорстокі й цинічні люди, в основі світогляду яких лежала власна вищість. Саме вона дозволяла їм з легкістю і без мук сумління нехтувати життями інших людей. Тому, усвідомлюючи жахи середньовічного життя, варто чітко розуміти, наскільки тернистий шлях пройшло людство до «непорушних прав людини» сучасності. Не варто надмірно романтизувати епоху, в якій людське життя вартувало небагато.

Публічна історія: Середньовічне життя з Террі Джонсом. Рицар.

https://www.youtube.com/watch?v=c3dtlhDUsv0&list=PLmzrIs2Gy61_C3uGaJF8d-6lf5N9zvZ-Y&index=4

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

До § 7–8. Повсякденне життя середньовічної Європи. Рицарі. Торгівля. Ремісники та селяни

Твердження: «Міське повітря робить вільним».

Основна частина:

Життя людини Середньовіччя важко порівняти із сучасним. Людський вік тоді був коротким. Вважали, що у 40 років людина досягла старості, а до поважнішого віку доживав лише дехто. Рано одружувалися, рано народжували дітей, бо доля більшості – померти теж рано.

Тогочасне життя вирувало навколо замку. В ньому жив рицар-феодал, а всі інші забезпечували йому та його родині безтурботне існування. Феодал, зазвичай, дбав про безпеку і захищав від ворогів своїх підданих. «Ворогами» були найчастіше феодали-сусіди, які висловлювали здебільшого територіальні претензії. Тому війни тривали майже безперервно. А у час перепочинку між ними влаштовували полювання і турніри, щоб феодали-бідолахи не сумували. Простолюдини через це настільки не любили своїх володарів, що дуже часто вболівали на таких герцях за суперників свого пана.

Селяни жили у бідності і злиднях. Вони дбали про своє господарство, виконували також повинності для феодала. Рицарі ж сприймали простих людей як нижчих істот, а ті, у відповідь, їх зневажали. Селяни жили громадою, спільно терпіли незгоди і так само спільно раділи скромним успіхам.

Із **XI ст.** поступово поживавлювалося міське життя. Завдяки розвитку торгівлі швидко розвивалися і багатіли міста середземноморського узбережжя, які налагодили зв'язки зі Сходом. Почали створюватися гільдії для захисту прав та інтересів купців. Найбільшою гільдією став союз німецьких і балтійських купців – **Ганза**. Чималий прибуток місту давало **лихварство**. Ремісники гуртувалися в **цехи** – чітко структуровані організації, які регламентували життя членів та неабияк впливали на життя і розвиток міста. Очолював цех **цехмістер**, йому підпорядковувалися **майстри**, **підмайстри** й **учні**. Щоби стати майстром, треба було, крім усього іншого, виготовити **шедевр**.

Щоб захиститися від рицарів, городяни об'єднували зусилля, створювали **комуни**, комплектували власні війська і врешті звільнялися з-під влади феодалів. Вперше таке відбулося у **Магдебурзі**, тому **право міста на самоврядування** почало називатися **магдебурзьким**. Управління в місті здійснювали через виборні органи – **раду** й **лаву**, які розміщувалися у

ратуші. Селян-утікачів, котрі примудрилися прожити в місті рік і один день, вважали вільними людьми. Так народився крилатий вислів – **«міське повітря робить вільним».**

Отож, у пізньому середньовіччі міста активно розвивалися, збільшувалися і перетворювалися на центри поступу та вільнодумства. Вони стали осередками піднесення:

- науки (от-от вийде у світові лідери);
- освіти (після утворення університетів злетить до нечуваних висот);
- ремесел (починали створювати справжні шедеври);
- демократії (досить чітко простежується у магдебурзькому праві);
- вільнодумства (починали кардинально змінювати світогляд тогочасних людей).

Зрештою, саме місто стало тим місцем, де суспільство пробувало вивільнитися від контролю церкви і феодалів. Місцем, де руйнували середньовічні порядки. І саме можливість виникнення такого місця, де «повітря може робити вільним», започаткувала кінець епохи Середньовіччя.

Аналоги в історії:

- міста давньої Месопотамії, Фінікії, Греції;
- Рим, Карфаген, Александрія.

Застосування у наступних темах:

- середньовічна наука та освіта;
- середньовічне мистецтво;
- італійські торгові міста-республіки;
- Священна Римська імперія.

Проскція в майбутнє: міста, як у минулому, так і сьогодні, є генераторами прогресу, вільнодумства та розвитку. Водночас, і «міське повітря робить людину вільною», але вже не від феодалів, а від стереотипів, суджень та ярликів.

Висновок: розвиток міст (і, як наслідок, розвиток науки, освіти, технологій, вільнодумства) започаткував нову епоху і зруйнував середньовічний європейський світ.

Незручна правда (для власної рефлексії): будь-яка крайність завжди є недоречною. «Вільні» міста інколи бувають надмірно вільними. Гармонія існує десь між прогресивним містом і архаїчним селом. Вони на різних полюсах, та світ зникне, якщо котрогось із них не стане.

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

До § 9. Організація християнської церкви в Середньовіччі у V-XI століттях

Твердження: Католицька церква – сірий кардинал Середньовіччя.

Основна частина:

Теми, що стосуються історії християнства, опираються на дослідження Діармейка Маккалоха – провідного британського дослідника християнства, який є чинним професором Оксфордського університету. (Використано матеріали з авторського наукового фільму «Історія християнства», знятого за його ж монографією «Історія християнства: перші три тисячі років». – Лондон, 2009)

Християнство – одна з найвідоміших релігій сучасності, релігія, що явила світові початок нової ери. Історія ж становлення християнства саме як релігії була далеко непростою.

У перші століття християнство не мало чіткої уніфікації, чіткої структури. Існувало поза законом. Зміни у становищі християнства як релігії простежуються аж у **IV** столітті. Тоді виникла церква у сучасному розумінні. Відбулися її структуризація і догматизація під егідою **Костянтина Великого**. Початок цьому дав **Перший Нікейський собор**. Усіх християн, які не погоджувалися «грати за новими правилами», оголосили еретиками. З ними розпочали жорстоку боротьбу. Тобто, уже на світанку своєї історії церковна організація не гребувала цілком нехристиянськими методами.

Спочатку християнська церква «розквітла» у Візантії. Саме тут християнство мало пишну обрядовість і розкішне оформлення. Але все це відбувалося під протекцією імператора, якому фактично підпорядковувався патріарх. Приблизно тоді ж у Римі окреслилася зовсім інша гілка християнської церкви – **католицизм**. Ця християнська спільнота, така непримітна у перші роки свого існування, взяла чіткий курс на самостійність. Що і було доведено у **800 р.**, коли **Папа Римський** надав **Карлу Великому** титул імператора (Папа надав Карлу. Натяк на те, від кого все залежить). Зрештою, конфлікт між світською владою і католицькою церквою проходив червоною ниткою крізь усе середньовіччя. Представники цієї релігії у середні віки ніколи не відмовлялися від амбіцій щодо абсолютної влади.

Саме ця фундаментальна різниця між церквами візантійського та римського обрядів лягла в основу їх конфлікту. Звичайно, були й інші

важливі розбіжності, які призвели до остаточного церковного розколу **1054** року. Так утверджувалися **православ'я** та **католицтво** (варто пам'ятати, що у XVI ст. до них доєднався протестантизм).

Католицька церква мала чітку ієрархію: Папа Римський, кардинали, архієпископи, митрополити, єпископи. Велику роль також відігравали монастирі. Згодом церква перетворилася на «величезну відпускну індустрію, фабрику молитов і церковних ритуалів» (Діармейк Маккалох). До сфери діяльності священнослужителів також належала практика відмолювання гріхів за гроші. Отже, церква стала казково багатою.

Влада і гроші перетворили церкву в наймогутнішу структуру Середньовіччя. «Релігія бідних і знедолених перетворилася на релігію багатих і могутніх» (Діармейк Маккалох). Зрештою, могутньою християнська церква залишається і нині.

Аналоги в історії:

- іслам.

Застосування у наступних темах:

- хрестові походи;
- церква в XI – XV ст.;
- гуситські війни;
- Реформація.

Проекція в майбутнє:

- сучасне християнство.

Висновок: у Середньовіччі владні амбіції очільників католицької церкви перетворили її в наймогутнішу структуру. Саме католицька церква стала найбільшим феодалом середньовічної Європи.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- з моменту свого формування у IV ст. церква як структура стала на шлях, дещо відмінний від вчення Ісуса про бідність, смирення і милосердя.

Публічна історія:

Діармейк Маккалох «BBC. Історія християнства. 2 частина».
http://seasonvar.ru/serial-11025-BBC_Istoriya_Hristianstva.html

«Середньовічне життя з Террі Джонсом. Монах»

<https://www.youtube.com/watch?v=TFG0ilpWCeg&list=PLjn3LA1rfXSC0VZqSlh-pAr2lCG1n1EsU&index=4>

До § 10. Середньовічні держави. Від роздробленості до станово-представницьких монархій

Твердження: Де немає диктатури закону, там виникає диктатура сили.

Основна частина:

У Середньовіччі склалася особлива форма правління. Монархи правили, але їх влада не була достатньо міцною й авторитетною «по замовчуванню». Вони були тільки «першими серед рівних». Тому правителі силою власного характеру, розумом, лідерським якостями, харизмою, а іноді й хитрощами та інтригами виборювали авторитет і послух підданих.

На своїх землях феодали були господарями і не залежали від влади короля. Селяни платили їм податки та виконували повинності. Великі землевласники навіть могли дозволити собі створити власне військо. Тому своєрідною візиткою середньовіччя є феодална роздробленість і феодалні війни. Великі феодали були не тільки могутніми, вони хотіли контролювати монархів. Щоб мати союзника у боротьбі із землевласниками, правителі підтримували міста і навіть надавати їм право самоврядування. Це сприяло тому, що городяни взялися пробувати втрутитись у керівництво державою; найбільше їх непокоїло питання постійних, часто безглузких воєн і непосильних податків. Також не варто забувати про духовенство. **«Ті, які моляться»** аж ніяк не мали наміру поступатися світській владі,

Ці три стани намагалися контролювати правителів і впливати на події у країні. Так у державах утвердилася **станово-представницька форма правління**, виникли середньовічні збори представників різних станів. Їх в Іспанії називали **кортесами**, в Англії - **парламентом**, у Франції – **Генеральними Штатами**, в Німеччині – **ландтагом**, у Польщі, Чехії, Угорщині – **сеймом**. Найстаріший парламент з донині діючих виник у Ісландії – **альтинг**.

Середньовічні парламенти були однозначно прогресивним явищем, особливо порівняно з одноосібною, часто деспотичною владою. Але назвати їх демократичними – важко. Хтось вбачає у них паростки демократії, а хтось - іншу, абсолютно відмінну від демократії форму правління (**феодалократію**). Середньовічне народовладдя було вкрай специфічне, участь у ньому могла брати дуже обмежена частина суспільства водночас, та частина, яка була найбільшою (за деякими підрахунками становила близько 90%) не була ніяк представлена.

Зрештою, кожен стан дбав насамперед про свої інтереси, і кожен намагався на свій розсуд впливати на короля. За відсутності достатньо розвинених виконавчої та судової гілок влади верховенство закону так і не було встановлено у станово-представницьких монархіях. А там, де немає верховенства закону, у дію вступає сила. Самоуправство, насильство і грабунки залишалися звиклими для середньовіччя реаліями. А влада сили призводить до абсолютизму та диктатури.

Аналоги в історії:

- антична демократія.

Застосування у наступних темах:

- усі середньовічні монархії.

Проекція в майбутнє: історія вчить, що, там де неповна демократія, де вона співіснує з дискримінацією, не є гарантованими законність і порядок. Тільки верховенство права щодо всіх учасників соціуму, якісні та функціональні виконавча й судова системи, є запорукою реальної демократії. Але це надскладна тема, і вона ще не раз буде розкрита протягом вивчення історії.

Висновок: основною формою держави у Середньовіччі була станово-представницька монархія. Влада королів є обмеженою, свавілля і безкарність великих феодалів існують повсюдно, а найбільший прошарок населення узагалі не має змоги хоч якось впливати на долю країни.

Незручна правда (для власної рефлексії): чи можлива часткова (неповна) демократія? Чи можлива демократія там, де є дискримінація? Можливо, це вже інша, недемократична форма правління? А такі підміни понять насправді дискредитують демократію й відкривають широке поле для маніпуляцій тим, хто не зацікавлений у ній.

До § 11. Скандинавія в Середньовіччі. Походи вікінгів та їхні завоювання

Твердження: Суворая земля — суворий народ.

Основна частина:

Вони приходили з Півночі, сильні, рослі, відчайдушно хоробрі й жорстокі... Їх називали по-різному: нормани, вікінги, варяги. Але завжди та всюди вони вселяли жах, ненависть... І все-таки якусь повагу. Бо у ті темні варварські часи сила була чимось достойним, що варте шани. Ким насправді були ці воїни-скандинави, які активно подорожували і фактично без проблем асимільовувалися?

Жили у суворому кліматі, там формувався і їх суворий характер. Клімат впливає на ментальність. Нормани - яскравий приклад тому. **Данія, Швеція, Норвегія** - тут кожен мав бути борцем від народження, щоб вижити. Тому цей край породив сильних, волелюбних, нездатних підкорятися і, водночас, непривітних людей, бо такою була природа північних земель. Натомість народи, які проживали у м'якіших і сприятливіших умовах, не мали такої твердості у характері. Звикши мати засоби до існування без надзусиль, вони часто ставали терплячими, слухняними, неактивними, політично лінивими. Досить легко потрапляли в залежність, або від сусідів або й від власної владної верхівки.

Вікінги були насамперед землеробами. Основою скандинавського суспільства стали **бонди** – вільні селяни-господарники (їх шанували найбільше). Вони для захисту об'єднувалися у **фольки**, якими керували **ярли**. **Фольки** ж групувалися в «королівства», які очолював **конунг**. А він прямо відповідав за своїх підданих, і вони могли його усунути з посади чи навіть покарати. Найважливіші питання вирішували спільно. В **Ісландії** нормани навіть утворили найстаріший з донині діючих парламент - **альтинг**. Урешті, вроджена волелюбність і самостійність творила з кожного скандинава вільну й незалежну людину, яка найбільше цінувала гідність - як свою, так і чужу.

Нормани були **язичниками**. Верховним у них був бог **Один**, також були **Тор, Йорд, Локі** та інші. Створили своє письмо – **руни** і неперевершені витвори літературного мистецтва – **саги**. Вікінги вірили у долю, тому не боялися небезпек. А віра у міфічний рай – **Вальгаллу** робила з них безстрашних, відчайдушних воїнів.

Найбільшою цінністю завжди є те, чого обмаль. У скандинавів це була родюча земля. Господарство передавали у спадок старшим синам, а молодші мусили давати собі раду самі (варіанта - піти у монастир, як це практикували в Європі, не було). Молоді, войовничі, сильні рушали шукати кращої долі. З **VIII ст.** вікінги розпочали напади на сусідні землі. Було кілька напрямків їхньої експансії:

- **європейська** (**Британія, Франція, Фландрія** та інші);
- **середземноморська** (аж до **Візантії**, навіть на стінах **Ая Софії** є рунічні надписи);
- **східна** (**Польща, Русь-Україна** та інші).

Спершу варяги лише грабували, а згодом розпочали колонізацію. Таким чином вони освоїлися в Європі, та й у світі в цілому. Британія, Ірландія, Ісландія, Нормандія, Сицилія, Польща, Русь-Україна (донині тривають запеклі дискусії про їх роль у державотворенні останніх двох). Однак, якщо нормани оселялися (а не лише грабували), то не уярмлювали підкорені народи, а асимілювалися, часто переймаючи їх культуру і побут.

У пошуках нових родючих земель скандинави не тільки відвойовували вже осілі території, а й відкривали абсолютно нові. Живучи на узбережжі, вони були першокласними мореплавцями. Їх легкі й маневренні дракари могли долати просто неймовірні для того часу відстані. Так нормани заселили **Ісландію, Фарерські острови, Гренландію** й дісталися навіть до **Америки**.

Того моменту, коли вікінги глянули у вічі туземцям-індіанцям (ті прийшли до Америки іншим шляхом – через перешийок між Сибіром й Аляскою), коло зімкнулося, край землі зник назавжди, і наша планета насправді стала круглою. Людина освоїла її повністю, до самого краю...

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X-XV ст.

Аналоги в історії:

- фінікійці;
- греки;
- народи які, попри несприятливі умови, зокрема нестачу орних земель, зуміли досягти успіху.

Застосування у наступних темах:

- Англія;
- Франція;
- Русь-Україна.

Проекція в майбутнє: нині природні умови вже не є основою доброти, але вміння адекватно відповідати на «послані» виклики й надалі формує менталітет і творить долю народу. Хтось ці виклики здолати не може і сходить з дистанції. Хтось шукає вихід, стає сильнішим і навіть вибивається у лідери.

Висновок: нормани – сильний, волелюбний народ, який зумів попри суворі природні умови і, здавалось би, приреченість, таки дати гідну відповідь історичному викликові та зреалізувати себе.

Незручна правда (для власної рефлексії): притаманний нам пошук винних у наших бідах ніколи не дасть результату. Треба шукати вихід і розв'язувати проблеми, шлях до успіху - лише у цьому.

**До § 12 і §20. Хрестові походи. Держави хрестоносців на Сході.
Духовно-рицарські ордени**

Твердження: Хрестові походи – найтемніша сторінка історії католицької церкви.

Основна частина:

Теми, що стосуються історії християнства, опираються на дослідження Діармейка Маккалоха - провідного британського дослідника християнства, який є чинним професором Оксфордського університету. (Використано матеріали з авторського наукового фільму «Історія християнства», знятого за його ж монографією «Історія християнства: перші три тисячі років». – Лондон, 2009).

На початку **II тис.** католицизм зміцніло настільки, що церква відважилася на загарбницькі війни. Саме так, заради справедливості, варто кваліфікувати хрестові походи.

Нам добре відома риторика про «Гріб Господній» та про перебування християнських святинь у руках мусульман – це сумно. Але ще сумніше від того, яким чином християни вирішили відвоювати свої святині, зовсім забувши про заповідь «Не убий!». Хоч Єрусалим і був під владою арабів-мусульман, але ті толерантно ставилися до паломників і торговців.

Розуміємо також причини хрестових походів:

- духівництво хотіло визволити святині й поширити християнство на завойовані землі;
- рицарів «тягло на подвиги», і влада були зацікавлена у тому, щоб рицарі ці подвиги здійснювали якомога далі від Європи;
- королі та феодали прагнули збагатитися й отримати нові володіння;
- селяни теж були не проти пошукати кращої долі.

Але очевидним є факт, що однією з важливих причин було послаблення, а в ідеалі - знищення ісламу, молодого, дуже схожого і конкурентоспроможного релігії, яка стрімко ширилася Близьким Сходом. Окрім того, хрестоносці не могли не усвідомлювати, що шлях у Святу Землю лежить через багату конкурентку - Візантію. І хоча було оголошено про допомогу братам-християнам, суть «допомоги» чітко проявилася у **1204 р.**, коли Константинополь розорили хрестоносці. Неминуче послаблення Візантії внаслідок хрестових походів стало додатковим бонусом (а можливо, і задумом).

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X-XV ст.

Загалом відбулося вісім хрестових походів. Детальніше розглядаємо зазвичай **Перший (1096-1099)**, коли нападники захопили Єрусалим, але не втримали. **Другий (1147-1149)** – невдалий. **Третій (1189-1192)**, участь в якому брали **Фрідріх I Барбаросса**, **Ричард Левове Серце** і **Сала Аль Адін**, особистість якого є надзвичайно цікавою, а спосіб ведення війни, що він запропонував, мабуть, ліг в основу **Женевської конвенції**. **Четвертий (1202-1204)**, коли хрестоносці, не діставшись Святої землі, «були змушені» грабувати Візантію.

На захоплених територіях Близького Сходу хрестоносці створювали свої королівства. Найбільшими стали Єрусалимське, Антіохія, Тріполі.

Також, з метою захисту Святої Землі, створювали духовно-рицарські ордени. Найвідомішими були:

- Орден **іонітів (госпітальєрів)**, **1113 р.** – опікувався хворими і пораненими;
- **Тевтонський орден**, **1196 р.** - формувався з німецьких рицарів і згодом мав великий вплив на розвиток східноєвропейської історії;
- **Орден храмовиків (тамплієрів)**, **1118 р.** – його історія оповита легендами. Однак безсумнівним є те, що вони швидко розбагатіли, перетворившись на своєрідний середньовічний банк. Саме це дало тамплієрам змогу впродовж наступних століть зберігати за собою роль одного з найсильніших гравців у політичній системі Європи. Так тривало аж до їх ліквідації у **1312 році**.

Хрестові походи - надзвичайно трагічна і сумна сторінка в історії церкви. «Соромом католицтва» називав їх Діармейк Маккалох. У підручнику для 7 класу за редакцією І. Васильків зазначено: «Після захоплення міста Єрусалим та інших міст завойовники поводитися зовсім не похристиянськи... з незрозумілою жорстокістю...» (с.76). Сьогодні це можна кваліфікувати як злочин проти людяності. Зовсім недавно церква засудила такі дії, і Папа Римський офіційно попросив за це вибачення.

Аналоги в історії:

- завойовницькі походи мусульман;
- знищення перших ересей (гностикив та ін.).

Застосування у наступних темах:

- церква XI-XV ст.;
- гуситські війни;
- Реформація;
- завоювання корінних народів Америки (агресивне місіонерство).

Проекція в майбутнє:

- хоча сучасна релігійна спільнота засудила хрестові походи, та релігійний фанатизм (у тому числі католицький) й сьогодні є поширеним явищем.

Висновок: У ході хрестових походів католицька церква дала чіткий меседж: ані жорстокість, ані порушення засад християнської моралі не є перешкодами для досягнення власних (інколи зовсім недуховних) намірів. Саме це простежуємо у наступні періоди розвитку християнської церкви (інквізиція, «полювання на відьом», розправа з тампліерами, протестантами і корінними народами Америки тощо).

Незручна правда (для власної рефлексії):

- хрестові походи (жорстокість, що проявлялася у ході завоювань) не тільки не можливо виправдати, а й пояснити. Вони (і не тільки вони) повністю суперечать вченню Ісуса, яке є абсолютно альтруїстським і пацифістським за суттю.

Публічна історія: документальний фільм «Хрестові походи. Ісламський погляд».

<https://youtu.be/kfQPyAhzF-c>

<https://www.youtube.com/watch?v=deNyruV0r6Y&t=4s>

<https://www.youtube.com/watch?v=WixUyCYsJ0&t=2s>

<https://www.youtube.com/watch?v=LBfM5Jbgqms&t=9s>

<https://www.youtube.com/watch?v=LylfQav1wTw>

https://www.youtube.com/watch?v=Fe_8RKStbUY

<https://www.youtube.com/watch?v=g0hKOFq0wjQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=8InyVRxKDKQ>

Діармейк Маккалох «BBC. Історія християнства. 2 частина».

http://seasonvar.ru/serial-11025-BBC_Istoriya_Hristianstva.html

До § 13. Реконкіста. Династична унія Ізабель I і Фернандо II та утворення королівства Іспанія

Твердження: Ісламські Піренеї – вирвана сторінка історії Європи.

Основна частина:

У **711-718 рр.**, лише за неповних сім років, араби-мусульмани (**маври**) перемогли вестготів і захопили увесь **Піренейський** півострів. Створили там надзвичайно розвинену і могутню цивілізацію - **Андалусію**. Іслам не був таким строгим та грізним, яким постає в нашій уяві. Тож мусульманська середньовічна цивілізація - прогресивна, естетично та інтелектуально розвинена, мала величезний вплив на формування сучасного європейського світогляду.

Як же араби зуміли так швидко захопити Піренеї? Традиційно вважають, що завоювання несло зі собою неймовірну жорстокість і кровопролиття. Нові ж дослідження, особливо археологічні, свідчать про інше. Звичайно, битви відбувалися, але європейці не чинили відчайдушного спротиву, подекуди опору взагалі не було. Ще однією хибною думкою є та, що мусульманська колонізація – поверхнева, а тому не мала значного впливу на історичні процеси в Європі. Наші сучасники неохоче визнають, що арабізація і мусульманізація місцевого населення насправді були поширеними та глибинними. Мешканці Піренеїв охоче приймали іслам, бо він давав їм не лише віру, а й добробут і процвітання.

Найбільшого розквіту мусульманські Піренеї досягли за правителя **Абдур-Рахмана ібн Абдалаха**. Утікаючи від близькосхідних міжусобиць, він прибув у **Кордову** на поч. **VIII ст.** і приніс на ці землі арабські знання та досягнення. Так утворилася піренейська мусульманська середньовічна держава **Андалусія**. Півострів зазнав неймовірних змін. Тут почали культивувати пальми, лимони, апельсини, артишоки, гранати. Ландшафт змінився назавжди. Сільське господарство стало прибутковим. Кордова перетворилася на одне з найбільших і найбагатших міст Європи. З населенням понад 100 тис. осіб, бібліотеками, фонтанами, лазнями, водопроводом і Великою Кордовською мечеттю, яка просто вражала мандрівників.

Помпезности і надзвичайної розкішності арабська європейська культура досягла за **Абдура-Рахмана III**. Його палац **Мадіна Аль-Захра** вважають неперевершеним витвором тогочасної мусульманської

архітектури. Саме тут зародилася і згодом ширилася Європою витончена придворна культура. Вишукана музика, поезія, поняття романтичного кохання перетекли в Європу саме з арабських Піренеїв.

Приділяючи стільки уваги розкоші та задоволенню, мусульманські правителі занехаяли військову справу, що і стало фатальною помилкою для цивілізації, яка мала такого сильного й агресивного суперника, яким тоді була католицька церква. Заразом ще й рицарська груба і безпощадна культура набирала обертів. Це стало початком кінця для витонченого арабського європейського світу.

Науковці вважають, що **Реконкіста** почалася вже у **718 р.** і тривала понад сім віків - аж до **1492** року. Дуже поволі, але цілеспрямовано і невпинно, християни витіснили мусульман з Піренеїв. Нищівного удару завдали маврам хрестоносці. Вони нищили все на своєму шляху, застосовуючи тактику «випаленої землі». У сучасній науковій парадигмі побутує думка, що **Реконкіста** – це священна війна за визволення Піренеїв з-під влади нечестивих і жорстоких мусульман. Але більшість сучасних учених дають іншу оцінку цим подіям. Насправді події **Реконкісти** підпадають під класифікацію **громадянської війни** між іспанцями різних віросповідань. Навіть більше, то була **громадянська війна**, в якій обидві сторони змагалися за багатство і владу. Релігія була лише прикриттям (у принципі, як і завжди).

Андалусія лежала в руїнах. Більш розвинена цивілізація виявилася менш готовою до війни. Протягом тривалого часу мусульмани утримували невелику область на півдні Піренеїв - **Гранад**. Саме тут було створено неперевершений архітектурний шедевр (зберігся до нині) – **Альгамбру**. А далі було об'єднання **Арагону** і **Кастилії** у результаті династичного шлюбу **Ізабель I** та **Фернандо II**. Утворилося **Іспанське королівство**. Тоді ж було кинуто усі сили, щоб завершити **Реконкісту** і позбутися мусульман. За правління **Ізабель I** та **Фернандо II** в Іспанії витворилася фанатична, нетерпима форма католицизму, було створено найбільш радикальну і безжальну форму релігійного контролю – **інквізицію** (варто зазначити, що саме цей агресивний вид християнства «пішов» підкоряти Новий світ, мабуть, тому доля корінних народів Америки стала такою трагічною). Історія **Андалусії** закінчилася трагічно, а гранадські мусульмани пережили одну з найстрашніших і найжорстокіших етнічних чисток у Європі. **Ізабель** та **Фернандо** урочисто в'їхали у **Гранад** в **1492** році. У тому самому році, коли **Христофор Колумб** (його спонсорували вони ж) відкрив **Америку**. Так **Іспанське королівство** стало наймогутнішою державою кінця

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X-XV ст.

Середньовіччя. Поховане монарше подружжя в **Альгамбрі (Аль-Гамбрі)**, і як не парадоксально, але над їх могилами напис арабською «**Немає бога крім Аллаха**»...

Гоніння на мусульман, які були такими ж іспанцями, як і решта (просто нехристиянами) тривали аж до **XVII** століття доки їх повністю не винищили.

Хоча мусульман і здолали, та їх наукові й культурні досягнення не канули у безвість. У середньовіччі квітло неймовірне місто **Толедо**. Столиця **Кастилії** за **Альфонса X Мудрого** стала центром віротерпимості (називав себе повелителем трьох релігій – християнства, мусульманства, юдаїзму). Цей симбіоз привів до інтелектуальної революції. Саме з **Толедо** прогресивна раціональна гуманістична наука ширилася до європейських університетів - принципово нових осередків освіти і науки, яким судилося кардинально змінити Європу та весь світ. Вплив наукової школи **Толедо** був настільки потужним, що деякі вчені саме тут бачать початки епохи **Відродження** (а не в Італії). Як араби перейняли античний досвід в Александрії, так європейці перейняли мусульманський досвід у **Толедо**. І таким чином, **Відродження** - це насправді ніяке не відродження, а продовження інтелектуального розвитку і поступу людства.

Схід і Захід, які таким дивовижно неймовірним чином переплелися у середньовічній Європі, розділилися назавжди. Причиною цього став конфлікт двох релігій, двох культур. Переможці написали свою історію. У ній не знайшлося місця для переможених. Так період ісламської Іспанії викреслили з історії і фактично забули. Але результати взаємовпливу двох культур було вже неможливо зупинити. Люди творили нову Європу, новий світ.

Як цікаво і водночас парадоксально хитнулися терези історії: тоді, коли **найбільша мечеть у Кордові** перетворилася на **храм Непорочного зачаття Діви Марії**, собор **Святої Софії Премудрості Божої** у Константинополі став мечеттю **Ая-Софія**. Захід став заходом, схід став сходом. Десь там Колумб відкривав Америку... Добігало кінця Середньовіччя...

Аналоги в історії:

- хрестові походи;
- чернечі рицарські ордени (релігією прикривають бажання влади і багатств).

Застосування у наступних темах:

- середньовічна наука і культура;
- Османська імперія.

Проекція в майбутнє: історію пишуть переможці, так творять численні міти. Так виникають хиби у класифікації Реконкісти чи досить поширеному неправильному сприйнятті Русі-України як частини російської, а не української історії. Сучасні історики мають розвінчувати такі усталені помилки і виправляти неточності, навіть якщо це складно для широкого загалу.

Висновок:

- мусульманські середньовічні Піренеї – надзвичайно яскраві й непересічні сторінки європейської історії. Несправедливо забуті, сьогодні вони потребують дослідження й аналізу.
- Реконкіста – громадянська війна між іспанцями різних віросповідань.

Незручна правда (для власної рефлексії): етнічні чистки, геноциди, нетерпимість – ті реалії, які категорично засуджуємо сьогодні. То чому і надалі толеруємо Реконкісту?

Публічна історія: «Коли Європою правили маври»

<https://www.youtube.com/watch?v=UzpOUDyrL2o&t=3s>

<https://www.youtube.com/watch?v=eHHVEcpckI8>

До § 14. Франція у XI–XV століттях Столітня війна

Твердження: «Мавр зробив свою справу, мавр може йти». (Й.Ф. Шиллер).

Основна частина:

Історія середньовічної Франції – це історія злетів і падінь, героїзму і драми. Після укладення **Верденського договору**, Франція претендувала на першість у регіоні. Однак тогочасним правителям доводилося нелегко, бо феодали були все ще могутніми, а король – тільки «перший серед рівних». Набіги норманів також негативно впливають на розвиток держави.

Із **987** до **1328 р.** при владі – династія **Капетингів**. Яскравими представниками цієї династії були **Філіпа II Август** та **Людвік XI Святий** (провели ряд реформ, упорядкували судову систему). Найвидатнішим Капетингом став **Філіп IV Красивий (1285–1314)**. Заручившись підтримкою своїх феодалів, почав скликати **Генеральні Штати (1302 р.)**. Це допомагало йому небезуспішно конкурувати з папством (**Авіньйонський полон пап**). Династія Капетингів перервалася у **1328 році**.

На французький трон обрали представника династії **Валуа**. Англійський король **Едвард III** теж претендував на нього (був онуком Філіпа IV Красивого). Так почалася **Столітня війна (1337–1453)** – національно-визвольна для французів. Перші перемоги були за англійцями: **Слейсі (1340 р.)**, **Кресі (1346 р.)**, **Пуатьє (1356 р.)**. На початку **XV ст.** ситуація стала катастрофічною – англійці захопили Париж! Підняти віру французів у перемогу, надихнути і повести уперед змогла проста (щоправда, за останніми дослідженнями не така вже й проста) дівчина **Жанна д'Арк (1412–1431)**. Любов до батьківщини поставила її на чолі французького війська. І французи зуміли переломити хід війни, отримати ряд важливих перемог, зокрема, визволили міста **Орлеан** та **Реймс** і таки вибороти перемогу в **1453 році**. (Ще один знак кінця епохи Середньовіччя – остаточне окреслення провідних європейських держав).

Доля самої Жанни не була тріумфальною. Молода дівчина виявилася надто популярною й авторитетною. Це занепокоїло короля **Карла VII** та його середовище. Саме тоді (дуже вчасно) героїня потрапила у полон до англійців. Маючи ресурси (так стверджують сучасні дослідники) король не зробив нічого суттєвого для її порятунку. Після тривалого, як на той час, суду (5 місяців) дівчину звинувачено у чаклунстві (тільки відьма могла носити чоловічий одяг!) та спалено на вогнищі. Вона стала мученицею,

національною героїнею, символом самої Франції! А символ для влади набагато безпечніший, коли він не становить конкуренції.

Символ жертвості Жанни д'Арк став настільки потужним, що навіть через пів тисячоліття зміг укотре надихнути французів. У **1907** р. розпочалися клопотання про канонізацію дівчини. У **1909** р. вона визнана блаженною, а **1920** – святою. Мета – підняти національний дух французів у переддень глобального конфлікту, що насувався на Європу **на початку ХХ століття**.

Могутність Франції повернув **Людвік XI (1461–1483)**. За допомогою хитрощів та інтриг він зумів об'єднати й відродити розорену війною країну. Хоча його особисті якості, а також методи, якими ві досягнув успіху, були сумнівними.

Аналоги в історії: Фемістокл, Архімед, брати Гракхи (питання потребує дискусії)

Застосування у наступних темах:

- Англія XI–XV ст.;
- католицька церква XIX–V ст.

Проекція в майбутнє:

- сучасні події в Україні,
- радянські герої Другої світової війни.

Висновок: національних героїв влада часто використовує для досягнення мети, а потім їх усуває (ліквідує, дискредитує, вни стають жертвами маніпуляцій тощо).

Незручна правда (для власної рефлексії):

- мертві герої завжди «зручніші» ніж живі;
- ще одне складне питання: доки зможе діяти національний герой у своєму ідеалізмі, якщо таки здобуде владу? Дехто доходить дуже далеко, як, наприклад, М. Робесп'єр.

Публічна історія: «Таємниці історії. Жанна д'Арк»
<https://youtu.be/NjrOswPaL2w>

«Темні століття Середньовіччя: великі жінки»
<https://youtu.be/vtHYVEIaTmQ>

Література: Сюзанна Колінз. «Голодні ігри». Своєрідний розбір анатомії революції, поданий у стилі фентезі, адаптований для підлітків.

До § 15. Англія в XI–XV століттях. Генріх II Плантагенет. «Велика хартія вольностей». Війна троянд

Твердження: Поганий мир кращий за хорошу війну, або Англійське мистецтво компромісу.

Основна частина:

Британські острови – туманна, непривітна частина Європи, яка багато століть поспіль займала провідні позиції у світі. Греки називали острів **Альбіоном**, але вживанішою стала римська назва **Британія**. У **V–VII ст.** сюди переселилися **германці: англи, сакси і юти**. Вони витіснили місцеве населення – **кельтів** – на північ і захід – у **Шотландію, Ірландію та Уельс**. Та почали нападати нормани. Вікінги навіть утворили тут свій регіон – **Данло**. У **1066 р.** Британію завоював норманський герцог **Вільгельм Завойовник (1028–1088)** і «сильною рукою» утвердив свою владу. Але, як і у інших частинах Європи, на цих землях гостро постало питання престолонаслідування. Почалися міжусобиці. Це призвело до вигорання нормандської династії.

У **1153 р.** до влади прийшли **Плантагенети**. Найвидатнішим серед них був **Генріх II (1133–1189)**. Він роздавав привілеї та підтримував міста, мав з цього хороший прибуток і союзників у протистоянні з рицарями. Також це мало великий вплив на розвиток Англії у довготерміновій перспективі, бо городяни як прогресивно-передова частина суспільства (причому будь-якого) відчували себе частиною держави. Мали змогу впливати на її розвиток і рухати у правильному напрямку, не даючи загрузнути у феодалізм. Провів судову реформу, поставивши королівський суд вище за феодальний і започаткував **суд присяжних**. Увів **«щитові гроші»** – прототип військового податку. Так у Англії було започатковане високоякісне професійне військо, а не стихійне народне ополчення. Це теж мало далекосяжні результати. Вдалим також був його шлюб з **Елеонорою Аквітанською**, адже її посагом стали землі на південному заході сучасної Франції (Аквітанія). Так Генріх II заклав фундамент майбутньої могутності Британії.

Наступним видатним Плантагенетом став **Ричард Левове Серце (1157–1199)**. Він – рицар-хрестоносець, і це, мабуть, усе, що про нього треба знати. Безперервно воював, але не виграв жодної війни. Гроші на «війни» і викупи з полону «знаходив» його молодший брат **Іоанн**. Для цього

доводилося постійно підвищувати податки, всіляко утискаючи підданих. Так народився міт про корисливого Іоана та «доброго» Ричарда, який і залишився добрим, бо помер, не повернувшись на Батьківщину.

Ричард загинув, а Іоаннова звичка «шукати» гроші зосталася і народне невдоволення ним – теж. Окрім того, через невдалі війни у Франції він утратив англійські володіння й увійшов у історію як **Іоанн Безземельний**. Усе це спонукало народ до повстання, що закінчилося підписанням **«Великої хартії вольностей»** – унікального документа, котрий разом з кількома іншими діє і донині. Він обмежував владу короля і закріплював права інших станів, особливо гостро наголошуючи на зборі податків.

Наступники намагалися припинити дію «Хартії», що призвело до чергового повстання у **1265 р.** і до початку діяльності англійського **парламенту** – органу який представляв інтереси народу й обмежував (контролював) владу короля.

У **XV ст.** Англію охопила династична криза. Родини **Йорків** і **Ланкастерів** мали однакові права на трон й однаково відчайдушно хотіли його отримати. Крім того, у країну повернулися, після поразки від французів у Столітній війні й через це озлоблені, англійські рицарі. Вони охоче вв'язалися у нову боротьбу. Тож почалася довга та виснажлива міжусобна війна **«Білої і Червоної троянди» (1455–1486)**. Урешті вона закінчилася одруженням **Генріха Тюдора**, з родини **Ланкастерів**, із **Єлизаветою Йоркською**, а новий герб об'єднав обидві троянди – червону та білу. І це стало, мабуть, є найкращим прикладом здатності англійців до пошуку компромісів. Їх уміння шукати компроміс прослідковується ще при підписанні **«Великої хартії вольностей»** і на початку діяльності англійського **парламенту**.

Запаморочливий британський етногенез привів до формування абсолютно унікального народу, спроможного виходити з надглибоких криз, характерного вмінням іти на поступки, миритися з певними незгодами, а не воювати до кінця, до «останньої краплі крові». І ця його здатність стала, мабуть, секретом феноменального успіху – маленька й бідна ресурсами Англія змогла перетворитися на найбільшу імперію в історії людства! У той час, коли сусідів лихоманило від внутрішніх потрясінь, британці шукали «точки дотику» і впевнено йшли вперед. Навіть єдина їхня революція, яку неправильно вважати повністю внутрішньою, бо вона була наслідком непродуманої політики «чужих» шотландських королів (а останні не до кінця враховували суть англійської ментальної специфіки) все одно закінчилася компромісом.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X-XV ст.

Аналоги в історії:

- виборче законодавство 1832 р.;
- чартистський рух;
- тред-юніони.

Застосування у наступних темах:

- Генріх VIII (створення англіканської церкви – теж певний компроміс);
- правління першої королеви Марії Кривавої (прийняття жінки-монарха – теж компроміс);
- англійська революція XVII ст. (утвердження конституційної монархії як стабільної форми правління).

Проекція в майбутнє: сучасні події у Великій Британії (зокрема Brexit), коли протести не виходять за помірковані рамки – порівняно з протестами у Франції чи США, а влада не втрачає реального зворотного зв'язку з громадянами.

Висновок: англійці - це той народ, який у складній історичній круговерті може бути здатним на пошук спільних рішень і досягнення порозуміння, шляхом взаємних поступок для втримування рівноваги.

Незручна правда (для власної рефлексії): нас часто вчать, нав'язують нам думку про те, що треба завжди боротися до кінця, використовуючи усі сили для перемоги як у загальнодержавному, так і в особистісному сенсах. Але чи завжди це доцільно і чи завжди це відповідає здоровому глузду? Чи компроміс настільки поганий?

До § 16. Священна Римська імперія. Чернечі рицарські ордени та християнізація Східної Європи

Твердження: «**Drang nach Osten**» (На тиск на Схід).

Основна частина:

У **843 р.** у Вердені Лотар I, Карл Лисий та Людовік II Німецький ділили дідову спадщину – імперію Карла Великого. Саме тоді почалася історія Франції, Німеччини та Італії. На території сучасної Німеччини утворилося Східне Франкське королівство. До **912 р.** тут правили Каролінги. Їх влада не була сильною. Знать активно управляла країною, скликаючи для цього рейхстаги. На них навіть обирали короля. Так став королем, зокрема, Оттон I (**936-937**). Він проводив енергійну військову експансію, одним з перших почав претендувати на слов'янські землі, підкоривши полабських слов'ян. Мабуть, це і стало точкою відліку широко відомого згодом «**Drang nach Osten**». Також Оттон I упорядкував адміністрацію й активно підтримував духовенство. Роздавав духовним наставникам світські титули, за що отримав з «рук» Папи Римського титул імператора. Від тоді Німеччину називають Священною Римською імперією. Вона перетворилася на могутню державу. Але водночас із зростанням могутності світської влади зросла і могутність духовенства. Саме цей чинник справив ефект «бомби з відтермінованою дією». Право інвеститури залишалося у монарха, а отримати «благословення на правління» той, кого призначали, мусив від Папи. Це лягло в основу тривалого конфлікту й підірвало Німеччину. Першим, кого відлучили від церкви, був Генріх IV. Йому довелося просити принизливого прощення. Це навіть породило крилатий вислів «шлях до Каносси». Конфлікт між світською владою та церковною, ніби розв'язаний **1122 р.** при укладенні Вормського конкордату, вирішили на користь церкви. Та суперечності були і далі.

У **1138-1254 роках** правила династія Штауфенів. Найперше вони взялися розширювати межі імперії за рахунок слов'янських земель, згадавши про гасло «**Drang nach Osten**». Зміцнити королівську владу, обмежити владу церкви і знаті намагався відомий імператор-хрестоносець Фрідріх I Барбароса (**1152-1190**), але безглузда смерть (потонув, намагаючись переплисти у важких обладунках річку, замість того, щоб використати міст, як це зробило його військо) завадила це зробити. Наступник, Фрідріх II (**1212-1250**), освічений, але недалекоглядний, мало

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X-XV ст.

переймався інтересами батьківщини. Марно намагався помиритися з папством. Останнє було в zenіті могутності. Здійснював експансію на Південь, в Італію. Найбільшим його досягненням була, мабуть, співпраця з німецькими рицарями. Коли вони повернулися в Європу, він завзято їх підтримував. Навіть пообіцяв віддати тевтонцям усі відвойовані в язичників землі. Згодом рід Штауфенів згас, а їх здобутки зійшли нанівець.

Піднесення спостерігалося, коли при владі були **Люксембурги**. У **1338 році**, скориставшись слабкістю папства, рейхстаг відмінив потребу, щоб корону освячував Папа Римський. А за правителя **Карла IV (1346-1378)** було прийнято **«Золоту Буллу»**. Вона впорядковувала процес обрання німецького монарха, але імперія фактично перетворилася на королівство.

У кінці Середньовіччя влада перейшла до **Габсбургів**, а **Священна Римська імперія** остаточно перетворилася на клаптикову державу з на диво слабкою королівською владою. І проіснувала у такому вигляді аж до XIX ст.

Таким чином, можемо констатувати, що німецькі правителі ніколи не забували про східний напрямок, у цю сторону вони завжди повертали стремена своїх коней. Так, за Оттона I були підкорені полабські слов'яни, і його наступники з більшим чи меншим успіхом також просувалися на схід. Ситуація змінилася, коли в Європу повернулися німецькі рицарі-хрестоносці, які втратили землі на **Близькому Сході** й вирішили «осісти» у Центрально-Східній Європі. Тевтонці спершу оселилися у Дністровсько-Дунайському регіоні, але натрапивши тут на рішучий опір, рушили у Прибалтику. Там вони утворили провідну рицарську державу. Головною своєю метою декларували християнізацію даного регіону (релігія часто стає ширмою у боротьбі за владу й території як раніше, так і тепер).

Фрідріх II, пообіцяв їм усі відвойовані в язичників землі, й уже до кінця XIII ст. тевтонці розбудували могутню державу зі столицею у місті **Марієнбург** - агресивну і жорстку у зовнішній політиці. Особливо страждали від Тевтонського ордену литовці, поляки, руси. І лише у **1410 р.** об'єднані польсько-литовсько-руські війська у битві під **Грюнвальдом** розгромили німецьких рицарів-хрестоносців. Після цієї поразки тевтонці так і не оговталися.

Ще до появи тевтонців тут, у Центрально-Східній Європі, існували інші рицарські держави, зокрема **орден Меченосців**. Наткнувшись на впертий опір місцевого населення, зазнавши поразок, вони злилися з тевтонцями, але зберігали певну самостійність.

Середньовічна німецька спроба підкорити європейський Схід провалилася, але намір контролювати цей регіон залишився. Це призвело до

страшної трагедії у ХХ ст. Адольф Гітлер відверто писав, що наміряється наслідувати геополітичні теорії своїх предків і збирається йти шляхом тевтонських рицарів.

Аналоги в історії:

- хрестові походи;
- реконкіста (боротьбу за владу і ресурси прикривали релігійною риторикою).

Застосування у наступних темах:

- Галицько-Волинське князівство,
- поділи Речі Посполитої,
- Австрійська імперія,
- історія ХХ ст.

Проекція в майбутнє: Сьогодні гасло натиску на Схід виглядає забутим, але воно породило іншого монстра. Використовуючи пам'ять про недавні німецькі прагнення підкорити Східну Європу, Росія (прикриваючись страхом повторення війни) проводить у регіоні власну агресивну політику. А держави, які є заручниками цієї ситуації, відчувають приховану загрозу, стають жертвами політичного маніпулювання, шантажу і насильства при встановленні «сфери впливу» агресора. Таким чином «**Drang nach Osten**», зародившись у середньовіччі, має надзвичайно потужний вплив на сучасність. Це і німецька нацистська агресія першої половини ХХ ст., і російська шовіністична політика початку ХХІ ст., коли, прикриваючись протидією, здійснюють власну експансію (в тому числі збройну, а не лише політичну) у Центрально-Східній Європі..

Висновок: протягом століть Німеччина прагнула контролю над Центрально-Східною Європою і ніколи не випускала її з орбіти своїх владних інтересів. Гасло «**Drang nach Osten**», народжене ще у Середньовіччі, стало визначальним твердженням і натхненням гітлерівського нацизму в його агресії на сході.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- сучасна німецька політика вирізняється толерантністю і терпимістю, але чи не є це простою зміною методів - від агресивних та силових до тихих і м'яких?

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

До § 17. Католицька церква в XI – XV ст.

Твердження: Католицька церква – наймогутніша структура Середньовіччя імперського типу.

Основна частина:

Теми, що стосуються історії християнства, опираються на дослідження Діармейка Маккалоха – провідного британського дослідника християнства, який є чинним професором Оксфордського університету. (Використано матеріали з авторського наукового фільму «Історія християнства», знятого за його ж монографією «Історія християнства: перші три тисячі років.» – Лондон, 2009.)

З **1054 р.** католицтво стало окремою гілкою християнства. Поступово ця церква збагачувалася, підіймалася до вершини своєї могутності. Відомі теорії, суть яких зводиться до того, що католицьку середньовічну церкву можна вважати **імперією**, продовжувачкою римських традицій (Мері Бірд, британська дослідниця, романістка). Тим часом, Діармейк Маккалох вважає, що церква у **XI – XV ст.** була дуже схожою на імперію з монархом, чіткою ієрархією, підданими, від яких вимагала безперечного послуху.

Просуваючи християнство на Схід, католицька церква не забувала утверджувати свої порядки в Європі. Найбільшим її ворогом було вільнодумство. Діармейк Маккалох схиляється до думки, що ідеалізм християнства перетворився на гординю і жорстокість, які межували із садизмом. Церква вчинила жорстоку розправу з **альбігойцями (катарами)** у **Франції**, яких оголосила еретиками через їхнє вчення про те, що врятуватися можна і без посередництва церкви (тепер ми б назвали такі дії **геноцидом**). Було створено **інквізицію** – надзвичайно жорстоку організацію, яка займалася фактично ліквідацією всіх неугодних церкві. Крім еретиків, до неугодних належали вчені, науковці, теологи, які насмілювалися хоч якось перечити церкві. З особливою жорстокістю розпочалося **«полювання на відьом»**. Книгу **«Молот Відьом»**, у якій розповідається про те, як розпізнати і правильно катувати жінку, щоб довідатися, відьма вона чи ні, досі вважають однією з найжорстокіших. А сам термін став крилатим.

Церква не гребувала ліквідацією навіть християнських організацій. У **1312 році** були оголошені «слугами невірною» і фактично знищені тамплієри. Це відбулося в часі **Авіньйонського полону пап**, не без особливих старань **Філіпа IV Красивого** й за згодою Папи Римського. І зроблено це було з конкретною метою: захопити багатства тамплієрів, які,

створивши один із перших банків, були кредиторами багатьох європейських монархів (**Філіпа IV Красивого** в тому числі). Це – один з багатьох прикладів розправи з представниками певної соціальної групи задля захоплення їх багатств.

Та часто буває так, що необмежена влада затирає відчуття реальності. У часи своєї фактичної всемогутності католицька церква отримала конкурентного суперника – **Філіпа IV Красивого**. Суперечка між ним і Папою розв'язалася дуже «гостро і несподівано, чого ніхто не міг уявити». Французького короля відлучено від церкви, у відповідь на це останній здійснив неймовірне – взяв у полон Папу Римського. Так розпочався **Авіньйонський полон пап (1307–1376)**. А далі розпочалася ще й **Велика схизма західного християнства (1376–1417)**, коли аж три особи одночасно вважали себе Папою Римським. Ситуація вирішилася у **1417 р.**, але могутність католицької церкви було підірвано, Починалася криза. Перша тріщина пішла у Чехії.

Аналоги в історії:

- боротьба з ранніми єретиками;
- хрестові походи.

Застосування у наступних темах:

- гуситські війни;
- Реформація.

Проскція в майбутні:

- сучасне «полювання на відьом»;
- діяльність і методи КДБ дуже схожі на інквізиційні;
- опричнина Івана IV Грозного;
- розправа Генріха VIII з англійськими монастирями (конфлікт з Папою Римським відбувся через Анну Болейн, а от принагідна ліквідація монастирів була зовсім необов'язковою: її проводили з метою захоплення їх багатств)
- Голокост (євреї – банкіри та кредитори у період до 1939 року).

Висновок: у Середньовіччі католицька церква фактично мала абсолютну владу і часто використовувала це для знищення ворогів і конкурентів, інколи навіть надуманих.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- середньовічна католицька церква фактично була структурою імперського типу.

Публічна історія: Діармейк Маккалох «BBC. Історія християнства. 2 частина». http://seasonvar.ru/serial-11025-BBC_Istoriya_Hristianstva.html

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

До § 18. Середньовічні школи та університети. Книгодрукування. Наукові й технічні досягнення

Твердження: Наука – рушій прогресу.

Основна частина:

Середньовіччя прийнято вважати **«темними віками»**. У цьому є певна слушність. Суть темности – своєрідна павза у висхідному поступі людства, зокрема у прогресі освіти, науки, технологій у Європі. Динамічний розвиток у цих сферах почався наприкінці середніх віків і кардинальним чином змінив звиклий світ. Привів до того, що почалася нова епоха.

Розвиток освіти тісно пов'язаний з удосконаленням ремесел і розвитком міст, бо їх жителі здобуваючи фах, потребували знань. Ця затребуваність у фахівцях зробила міста центрами середньовічної освіти. Зрештою, саме вона привела до виникнення університетів, які стали осередками освітнього і наукового життя, – **Болонський (1088), Оксфордський (1168), Паризький (1215), Празький (1348), Краківський (1364)**. Саме тут наука змогла «вирватися» з-під контролю церкви і вийти на якісно новий рівень.

Уявлення про тогочасний світ опиралися не на природничі науки (фізику, географію, хімію тощо), а на теологію та філософію. Ці науки «пояснювали» світ. Одним з найвидатніших богословів і філософів того часу був **П'єр Абеляр (1079–1142)**, який намагався обґрунтувати християнські заповіді за допомогою розуму та логіки, за що ледь не поплатився життям. Абсолютним новаторством у середньовічній Європі була думка видатного англійського вченого **Роджера Бекона (1214–1292)** про те, що потрібно рухати світову науку від «сліпої віри» до практичних досліджень. Ця ідея лягла в основу подальшого розвитку природничих наук на європейському просторі.

Справжній переворот відбувся у середині **XV** століття. Німець **Йоганн Гутенберг** винайшов **книгодрукування**. Коли європейська наука врешті почала свій поступ, вона отримала ще й «величезну фору». Адже змогла не тільки активно розвиватися, а й швидко поширюватися. Саме цього бракувало арабській науці, яка почала потроху згасати. Арабська мова виявилася надто складною для друку. Відмовившись від книгодрукування, ісламська наука поступилася місцем європейській. Таким чином книгодрукування стало одним із ключових чинників, що перетворили Європу на науковий центр тогочасного світу.

Поява в Європі пороху і винайдення нових способів його застосування змінили середньовічні методи ведення війни. Рицарство як явище зійшло з історичної арени саме після появи вогнепальної зброї. Крім того, порох дав змогу застосовувати «важку артилерію» – гармати. Саме так було підкорено Візантію. Стіни Константинополя, що були нездоланими довгі століття, впали під натиском османських гармат.

Розвиток інженерії кінця Середньовіччя (зокрема кораблебудування) дав змогу зважитися на далекі подорожі та відкрити нові світи. Це стало проривом у дослідженні нашої планети, бо доводило, що земля кругла. Вдосконалення ж і широке застосування компасу й астролябії, які допомагали краще орієнтуватись у просторі, зіграло важливу роль у тому, що згодом почалися **Великі географічні відкриття**.

Удосконалення ткацького верстата започаткувало **промисловий переворот**, а відтак і **ринкові відносини** (та це вже наступна епоха).

Загалом ми чітко простежуємо, що розвиток науки і технологій приводить до зміни епох. Візантія впала (саме її падіння вважають одним із ключових епізодів кінця Середньовіччя) внаслідок використання нових військових методик і технік, зокрема гармат і пороху. Останній також привів до появи вогнепальної зброї, яка поклала кінець рицарству (ще одному символі Середньовіччя). Розвиток інженерії і геолокації дав початок Великим географічним відкриттям, які здійснили революцію у тогочасному світогляді та світосприйнятті. Книгодрукування ж перетворило Європу на науковий центр світу. Початок удосконалення виробничих технологій – це початок кінця кріпосницьких відносин і зародження нових, капіталістичних.

Отже, саме завдяки науковим відкриттям і новим технологіям Європа почала виходити у світові лідери. І це, зрештою, привело до закінчення епохи середніх віків і настання **Нового часу**. Новий лідер – нова епоха.

Аналоги в історії:

- промисловий переворот та його наслідки;
- НТР сучасності.

Застосування у наступних темах:

- період Великих географічних відкриттів;
- розвиток науки і техніки у період Нового часу.

Проскція в майбутнє: ми живемо в часі наукового стрибка і технологічного прориву, то, можливо, теж живемо в часі зміни епох?

«Кінець будь-якої епохи є привілейованим видом пізнання. У такі часи стають помітними усі хиткі місця, видно, як розпадається цілий світ усталених форм, видно, як він починає дрейфувати, зміщуватися,

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

віддалятися. Те, що ще недавно було реальністю, стає історією, і посеред цього хаосу вимальовуються нові, гібридні форми, до яких іще має звикнути око і для аналітичного опрацювання котрих часто бракує мисленневих засобів і термінів...» *Карл Шльогель*

Висновок: динамічні наукові відкриття і технологічні досягнення настільки змінюють звиклу картину світу, що зрештою ведуть до зміни епох. І тому вони є однією з причин настання нових періодів у історії людства.

Незручна правда (для власної рефлексії): науковий і технологічний прориви, які змінюють світ, можуть абсолютно не робити якіснішим життя простих людей. Так, умови життя більшості європейців залишалися середньовічними фактично аж до XIX–XX століть.

**До § 19. Архітектура і мистецтво Середньовіччя.
Раннє Відродження. Гуманізм.**

Твердження: Достукатися до небес. Архітектура – музика, застигла в камені» (Анна Місюн).

Основна частина:

Культура Середньовіччя була на диво різноманітною. Вишуканою та витонченою в арабському світі, космополітичною в імперії монгольській, абсолютно унікальною та оригінальною в Індії і Китаї, неординарною на землях доколумбової Америки та своєрідною на європейському континенті. У чому ж полягала своєрідність? У тотальному контролі, який чинила християнська церква.

Культура Середньовіччя не була продовженням культури римської. Це навіть породило міт про її відсталість. Але, попри релігійну спрямованість, європейська середньовічна культура була самобутньою й автохтонною. Середньовіччя подарувало світові:

- наукові знання у теологічній, богословській та філософській сферах (не у природничій);
- освітні досягнення (університети хоч і не відповідали «духу» Середньовіччя у прямому сенсі, але все ж зародилися саме тоді);
- яскраву середньовічну поезію;
- незабутню народну творчість (казки й легенди);
- мистецькі шедеври (гобелени, вітражі, ікони, різьблення по дереву, дерев'яна архітектура);
- культуру трубадурів, яка є досягненням суто середніх віків;
- готичні собори – ті сакральні споруди, які перевершили навіть собори Античності.

Середньовічне мистецтво найяскравіше проявилось в архітектурі. Тогочасні храми не тільки наочно демонстрували домінують церкві, а й були джерелом неабиякого прибутку. Величні собори будували, зазвичай, у місцях паломництва.

У той час набули поширення два архітектурні стилі: **романський** та **готичний**. **Романський** уподібнений до римського: масивні стіни, заокруглені арки тощо. Видатними пам'ятками цього напрямку є, зокрема, **собор Сен Сернен** у Тулузі (Франція), **дзвіниця Пізанського собору** (Італія). **Гобелени** – також зразки саме цього стилю. Шедевром вважають гобелен, виготовлений для собору в місті **Байо** (Франція).

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Готичний стиль – суто середньовічний. Асоціюється саме з цією епохою. Храми, що звели готичні майстри, вражають досконалістю. Легкі, вишукані, осяяні сонцем, вони зачудовують і нині. У чому ж секрет?

Це стрілчасті арки, які дали споруді змогу витягнутися у неймовірну височину, «до самих небес» та вітражі, що наповнили порожнечу. Готичні храми здійнялися у майже всіх найбільших містах середньовічної Європи. Почалося своєрідне змагання – в якому ж місті собор буде найвеличнішим, «заманить» найбільше паломників (а з ними і грошей).

Зрештою, середньовічні собори виконали своє завдання «на відмінно». У всі часи архітектура була інструментом впливу на людей, способом демонстрації могутності та домінантності. Усі «володарі світу» намагалися довести свою велич за допомогою саме архітектури. Адже всі грандіозні будівлі минулого (і сучасності теж), зведені з однією метою – справляти враження неперевершеності та божественості.

Наприкінці Середньовіччя зароджується гуманізм і розпочинається та епоха, яку називаємо Ренесансом чи Відродженням. Період Раннього Відродження викликає певні запитання. Зокрема, а який стосунок він має до Середньовіччя, якщо це початок чогось абсолютно нового? Першими гуманістами були **Данте Аліґ'єрі (1265–1321)**, **Франческо Петрарка (1304–1374)**, **Джованні Боккаччо (1313–1375)**. Біля витоків Ренесансу, як прийнято вважати, стояли архітектор **Філіппо Брунеллескі (1377–1446)**, скульптор **Донателло (1386–1466)**, живописець **Сандро Боттічелі (1445–1510)**. Усі вони - провісники нової культури, нової епохи, нового світогляду.

Аналоги в історії:

- зикурати;
- піраміди;
- акрополі;
- римські храми.

Застосування у наступних темах:

- культура Руси-України і Галицько-Волинського князівства;
- готичні храми Львова;
- архітектура наступних періодів.

Проскція в майбутнє: сучасна архітектура вже не має виключно сакрального характеру, але все ж демонструє могутність і лідерство.

Висновок: архітектурою людство в усі часи намагалося вражати і себе, і богів. Середньовіччя вражає готичними храмами.

Незручна правда (для власної рефлексії): європейська середньовічна культура зовсім не була відсталою чи здеградованою порівняно з античною.

Вона яскрава, самобутня, але водночас інша. Це абсолютно новий погляд, який не відразу сприйняло суспільство. Сприймати й осягати інакшість – це та проблема, яка є насувною і тепер.

Публічна історія: «Підриваючи історію. Готичний храм»
<https://www.youtube.com/watch?v=F0WlGgqf28Q>

До § 21–22. Гуситські війни в Чехії

Твердження:

- Чехія - передвісник Реформації.
- Принцип «розділай і володарюй» - один із найуніверсальніших принципів, що створило людство.

Основна частина:

Не буде перебільшенням сказати, що найзначиміші події кінця Середньовіччя відбулися саме у Чехії.

У VII ст. тут існувала держава Само, засновником якої був король Самон. Щоправда, існувала вона недовго, розпалася через міжусобиці.

У VIII-X ст. на цих теренах утворилася Велика Моравія. Ця держава протистояла Східному Франкському Королівству, на її землях проповідували Мефодій і Кирило (ті, які уклали в IX ст. слов'янську абетку та були змушені згорнути діяльність через тиск німецьких католиків). Згодом Велика Моравія впала під ударами угрів, поступившись місцем Чехії, Угорщині, частково Польщі.

Від XII ст. Чеська держава належала до Священної Римської імперії. Встановилася влада роду Пржемисловичів, які домоглися корони від Папи Римського. Але вже у XIV ст. через міжусобиці владний престол захопили безпосередні правителі Священної Римської імперії. Чехія почала онімечуватися. Цьому сприяв величезний вплив католицького духовенства, яке було теж німецьким.

Саме тоді жив Ян Гус - видатний середньовічний мислитель, ректор Празького університету. Як теолог він розумів, що католицька церква занурюється у кризу. Як чех - виступав проти онімечення. Тому наважився відкрито кинути виклик жорстокій, корумпованій і не особливо духовній середньовічній католицькій церкві. Зокрема, Ян Гус засуджував продаж індульгенцій, нерівність, хабарництво, побори за таїнства. Вважав, що церква має бути ближчою до народу, особливо наполягав на введенні національної мови у церковне життя. Йому не пробачили такої «зухвалости» й у 1415 р. оголосили його єретиком і спалили.

Ця смерть стала настільки резонансною, що вплинула, мабуть на всю подальшу історію людства. Саме після виступів Яна Гуса розвинулися пішли події, результатами яких стали поява протестантизму і реформа католицтва. Ян Гус став попередником Мартіна Лютера, а його діяльність була передвісником Реформації.

Після смерті національного героя у Чехії розпочалися **гуситські війни (1419-1434)**. Колись їх трактували як антифеодальне повстання. І у цьому є слушність. Нині акцентують на національно-визвольному характері (чехи воювали проти німецького засилля). І це теж правильно. Антифеодальні й національні претензії стали передумовою гуситських воєн. Та все-таки першоджерелом була церковна криза, яку переживало католицизм наприкінці епохи Середньовіччя. Інквізиція, індульгенції, корупція, побори, «нецерковний» спосіб життя церковнослужителів викликали обурення і гнів. Це і спричинило війни гуситів. А «останньою краплею» стала смерть Яна Гуса. І ця смерть – безпосередній привід для початку гуситських воєн. Дуже чітка історична закономірність. Тут її особливо виразно помітно: передумови – причини – привід.

Від початку боротьби гусити розділилися на поміркованих - **чашників** (виступали лише за зміни у церкві) і радикальних - **таборитів** (порушували питання національного й антифеодального визволення). Проти них було організовано п'ять (!) безрезультатних хрестових походів. Не останню роль у перемогах гуситів зіграв їх очільник, геніальний полководець та військовий організатор **Ян Жижка**.

Не зумівши здолати чехів відкрито, противники вирішили використати Цезарів спосіб - **«розділяй і володарюй»**. Вони задовольнили деякі вимоги поміркованих чашників, зокрема про чеську мову в церкві та причастя вином. Тому помірковані відкололися. Радикальні таборити, залишившись без підтримки, зазнали в **1434 р.** поразки у битві під **Липантами**.

Та й Чехія як держава почала слабнути й у **XVI ст.** потрапила у залежність від Австрії. Так удалося приборкати чехів, розбивши їх по окремої. І це дієвий метод: задовольнити частину вимог, щоб поміркована частина «роз'їхалася по домівках», а тоді розправитися з радикальнішими, які залишилися без підтримки. Потім знову можна «взятися» за поміркованих, які вже не становлять небезпеки без радикальних.

Аналоги в історії:

- Релігійні рухи.

Застосування у наступних темах:

- Реформація;
- «Весна народів» (вимоги відміни кріпацтва задовольнили, а демократичних перетворень – ні).

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В X-XV ст.

Проекція в майбутнє: більшість (а може й усі) сучасні соціальні виступи, рухи, заворушення і революції пробують «гасити» задовольняючи тією чи іншою мірою вимоги поміркованих і розправляючись із радикальними лояльними чи жорстокішими методами. Універсальний прийом! В часі Революції Гідності його теж пробували застосувати, як і в часі усіх інших революцій.

Висновок:

- Ян Гус – попередник Мартіна Лютера, Гуситські війни – передвісники Реформації.
- Історичні події нехаотичні й не випадкові. Вони мають чіткий алгоритм. Історія – наука, яка не має законів, але має дуже чіткі закономірності. Одна з них: усі (абсолютно всі!) події мають передумови – причини - привід. Але це - як у фізиці. Тільки у вакуумі все ідеально. А в реальному житті – безліч особливостей та «різних сил, які впливають на об'єкт дослідження». Бо історія - це наука! Ще одна закономірність: причини – подія - наслідки, і тут чітко видно прогностичну функцію історії: знаючи та усвідомлюючи причини, можемо передбачити подію й наслідки.
- Розділяй і володарюй – безвідмовний метод.

Незручна правда (для власної рефлексії): принцип «розділяй і володарюй» іноді буває виправданим. «Гарячі голови», які є ядром радикальних учасників, потребують контролю. Баланс - наше все. Будь-яка крайність є неприпустимою, бо завжди закінчується просто шаленими людськими жертвами. Нацисти і комуністи - це дві протилежності, а результат один.

До § 21-22. Угорське королівство за Іштвана I. Польське королівство за Казимира III. Велике князівство Литовське

Твердження: Правителями стають не для довгого життя, а для слави.

Основна частина:

Держав Центральної Європи розвивалися у загальноєвропейському середньовічному контексті.

Угорщина. У **IX ст.** племена угрів прийшли в Європу, осіли у районі Карпат і заснували свою державу. Це сталося за напівміфічного правителя **Арпада**. Розквіт відбувся за **Іштвана I (1001-1038)**. Він отримав від Папи Римського корону, охрестив угрів, провів адміністративну реформу (призначав своїх намісників - **іштванів**), увів єдину монету, впорядкував закони тощо (типовий набір, просто брат-близнюк Володимира і Карла Великих). У наступних століттях теж були видатні правителі, зокрема **Андраш II (1205-1235)**, який правив спільно зі своїми феодалами. Монгольська навала та зміна династії підкосили державу, а могутні сусіди, зокрема турки-османи, призвели до її загибелі. У **1526 р.** Угорщина була розділена між Османською й Австрійською імперіями.

Середньовічна **Польща** теж була помітною на історичній арені. Перший правитель, про якого маємо достовірні дані – **Мешко I П'яст (960-992)**. Охрестив поляків (**966 р.**), розширив кордони держави. Найбільшою проблемою тогочасною Польщі була відсутність чіткого принципу престолонаслідування (як і в Русі-Україні); цю проблему безуспішно пробував розв'язати **Болеслав II**, розділивши у **1138 р.** між синами королівство (як і Ярослав Мудрий), але міжусобиці тривали. Монгольська навала підірвала могутність, та Польща оговталась, і **Владислав I Локток** зумів відродити колишню велич. Розквіту Польська держава досягла за **Казимира III (1333-1370)**. Він підтримував католицьке духовництво, встановлював добрі стосунки із сильними сусідами (Молодець! Даремно не воював!). Приєднав **Галицько-Волинське королівство** (використав тодішню династичну кризу). Дбав про порядок, турбувався про міста, заснував Краківський університет. Таким чином, у кінці Середньовіччя, Польща була могутньою державою, яка впевнено «йшла» у Новий час.

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В X-XV ст.

Велике князівство Литовське (чи то **Литовсько-Руське**) було могутнє, хоч і язичницьке. Лише у **1253 р.** сюди прийде католицизм разом із короною від Папи Римського для **Міндаугаса** (для Данила Галицького теж цього ж року знайшлася корона). Мотиви коронацій також однакові – страх перед монголами. (Взагалі протягом віків і донині **вісь «Прибалтика-Білорусь-Україна»** працює безвідмовно, стаючи «щитом» Європи). Наступні правителі зміцнювали і посилювали князівство/королівство. За **Гедиміна (1316-1341)**, **Ольгерда (1345-1377)**, **Ягайла (1377-1434)** були приєднані **Біла Русь** і частина **Руси-України** (охопно з Києвом), відновлено православну митрополію, розбито ординців на **Синіх Водах (1362 р.)**. Державною мовою була руська, взагалі русичі співкерували державою. Натиск тевтонців і московитів змушував литовців та поляків до союзу, тому їх держави неминуче зближувалися. Перша спроба відбулася у **Крево в 1385 році**. **Ягайло/Владислав** став королем Польщі. У Великому князівстві Литовському залишився правити **Вітовт**, бо не всі сприйняли і прийняли умови **Кревської унії**. Тому об'єднавчі процеси розтягнулися надовго. І лише в **1569 р.** у Любліні з другої спроби **Річ Посполита** народилася.

Аналоги в історії: можемо провести чіткі паралелі між Карлом Великим, Володимиром Великим, Іштваном I, Мешком I і Казимиром III.

Застосування у наступних темах: Галицько-Волинське князівство, Люблінська унія.

Проекція в майбутнє: лідерів сильних держав, які правили (чи правлять) в один час, доцільно розглядати комплексно, адже дуже часто вони конкурують, змагаються у «крутості». Часто вони мають величезний взаємовплив і формують один одного.

Висновок: доля середньовічних королівств/князівств була схожою. Вони формувалися і втримувалися, переважно, силою авторитету правителя і гинули у міжусобицях після його смерті.

Незручна правда (для власної рефлексії): оскільки доля середньовічних королівств/князівств була досить схожою, то варто визнати, що Русь-Україна не мала ніяких суперособливих труднощів. Усі середньовічні держави зіштовхувалися зі схожими проблемами. Хтось їх здолав і вистояв (як Польща), а хтось мусив зійти з історичної арени (як Русь-Україна, Велика Моравія, Угорське королівство тощо).

До § 23. Золота Орда та Велике князівство Московське в XIII-XV ст. Новгородська боярська республіка

Твердження: «Москва – третій Рим» (Чому третій і до чого тут Рим?).

Основна частина:

Монголи – кочівники центральної Азії. На межі **XI-XII ст.** почали розбудову своєї держави. Після того як їх об'єднав у **1206 р.** **Чингіз-хан** здійснювали неймовірно за масштабом загарбання. **Орда** (військове об'єднання племен) встановила свою владу від Китаю до Каспію. Наступники завоювали кавказців, половців, русичів – на заході, китайців – на сході, арабів – на півдні, створили найбільшу в історії людства неперервну імперію (першість має Британія із зовнішніми колоніями).

Згодом ця держава розпалася (доля всіх імперій!) на улуси, одним із найбільших став улус **Золота Орда**. Вона досягла розквіту за хана **Батия**, внука **Чингіз-хана**. Золота Орда була розвиненою в усіх сферах могутньою імперією, з чітким порядком, активною торгівлею та квітучою культурою. Правителі Золотої Орди толерантно ставилися до підкорених народів. Це можна чітко простежити у відносинах з Галицько-Волинським князівством. Монголи, вимагаючи переважно лише військову допомогу і данину, фактично не зачіпали питань релігії, культури, способу життя та місцевих правителів. Монгольська імперія – абсолютно відмінний від звичного для середньовіччя світ - космополітичний, мультикультурний, глобальний. Саме глобальність і толерантність монгольської імперії започаткувала європейські подорожі, які й вивели Європу у світові лідери.

Нищівного удару по Золотій Орді завдала «**чорна смерть**» (цікава тема про епідемії в історії людства та їх вплив на долю держав). Також почали могутнішати сусіди. Імперія монголів занепала, згодом розпалася на **Кримське ханство**, **Астраханське** та деякі інші (класика жанру). Такою була доля однієї з найбільших імперій - могутньої, розвиненої.

Новгородська боярська республіка – республіка олігархічного типу. Віддаленість, неприступність та природні багатства зробили цей непривітний регіон активним і розвиненим. Управляли Новгородом бояри - панівна військова верхівка. Основні питання вирішували на віче – зібранні громадян. Такий собі середньовічний поліс. Основа економіки – торгівля. Торгували з Англією, Швецією, Німеччиною. Співпрацювали з Ганзою. У **XV ст.** могутнішало Московське князівство, яке починало «залізом і кров'ю» збирати руські землі. Новгородці не встояли. «Зажерливість» деяких бояр,

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В X-XV ст.

інтриги, загравання з ворогом сприяли тому, що у **1478 р.** новгородці не встояли перед Московським князівством. Московити влаштували новгородцям жорстоку розправу, а тих бояр, які вижили - депортували. Таким чином, ліквідовуючи Новгородську боярську республіку, московити провели одну з перших депортацій (цей інструмент надовго залишиться у застосуванні в політиці російських правителів).

Москва виникла у **XII ст. (1147 р.)**. Разом із тверцями, московити майже без опору підкорилися ординцям і почали боротьбу за першість у «прислужництві» завойовникам. Перемогу здобуло Московське князівство. Князь **Іван Калита** збирав в регіоні усі податки, частину залишав у себе, догоджав ординцям, і саме таким чином Московія стала найсильнішим васалом золотоординців. Московські князі намагалися змінити ситуацію, але безуспішно. Так виник міф про **битву на Куликовому полі (1380 р.)** та дивне **стояння на річці Угра (1480 р.)**, після чого московити ніби то скинули ординське іго. Але є дані, що навіть у **1502 р.** Іван III у листах називав себе «холопом хана Великої Орди». (Вікіпедія).

Великої могутності Московія досягла за **Івана III (1462-1505)**. Хоч він і був васалом золотоординців, зумів закласти основи централізованої Московської держави. Для цього назвав себе «самодержцем» і перший титулувався царем, хоча був усе ще обмежений боярською думою і золотоординським сюзеренітетом, зміцнював щойно створену московську православну церкву (**1448 р.**), видав **«Судебник»**, ліквідовував удільні князівства. Його правління вирізнялося цинізмом і жорстокістю. Саме тоді московити активно збирали, «топлячи у крові», руські землі.

Найбільший вплив на історію Московії мав другий шлюб **Івана III з Софією (Зоєю) Плантагенет**, небогою останнього візантійського імператора. І хоча вона була лише племінницею, це не зашкодило її синові наступнику Івана III **Василю III**, висловлювати претензії на Візантійську спадщину, якої на той момент вже не існувало. Саме так виник черговий російський міт про **«Москву – третій Рим»**, який активно використовують і сучасні політики Росії. Їх не бентежить навіть той факт, що перший Рим (той, що насправді Рим) і досі є квітучим місто, яке умудрилося вмістити в собі ще й державу Ватикан.

Аналоги в історії: Золота Орда – всі вивчені імперії (Ассирійська, Перська, імперія Александра Македонського, Римська, Візантія, Франкська, Русь-Україна).

Новгородська боярська республіка – давньогрецькі поліси, італійські торгові міста-республіки, галицькі бояри

Московія – типове середньовічне князівство/королівство, в якому наближалися до встановлення абсолютизму.

Застосування у наступних темах: Галицько-Волинське князівство, вся історія Московії/Росії.

Проекція в майбутнє:

- корені сучасних імперських амбіцій росіян, їх переконання у власній винятковості та у наявності «правильного» православ'я слід шукати саме в одруженні Івана III з Софією Плантагенет, і, як наслідок, саме звідси тягнуться корені претензій росіян на візантійську та римську (!) спадщину;
- депортації як форма розправи надовго стали інструментом Кремля, досягши апогею у XX столітті.

Висновок: жорстока і централізаторська політика Івана III заклала фундамент Московського царства та Російської імперії, а також сьогодні визначає імперські амбіції сучасної Росії.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- можна провести віддалену паралель між Новгородською боярською республікою і галицькими боярами. То чому ми абсолютно по-різну оцінюємо ці подіям?
- Майже всі ранні республіки були формуваннями олігархічного типу.

Публічна історія: «Розквіт великих імперій. Монгольська імперія».

<https://www.youtube.com/watch?v=aFPMASwbAZE&t=5s>

До § 24. Утворення Османської імперії. Правління Мехмеда II. Культура Османської імперії

Твердження: Навіть у «темні віки» світить сонце.

Основна частина:

Османська імперія – одна з найвеличніших середньовічних держав. Вона більшою мірою впливала на розвиток інших народів, аніж вбирала їхні здобутки.

Після **1204 р.** (тоді Константинополь зруйнували хрестоносці), Візантія почала слабнути. З азійських степів сюди прийшли кочівники сельджуки та споріднені з ними тюрки. За **Османа I (1259-1326)** на узбіччі Візантійської імперії вони утворили власну державу. За правителя **Мурада I (1326-1389)** захопили **Адріанополь** (друге за важливістю місто візантійців), також перемогли на **Косовому Полі (1389 р.)** і утвердилися на Балканах. Могутнішала держава турків і за **Баязида I**. Важливими у цьому процесі були:

- чітка державна структура (**султан** – очільник, **візир** – перший радник, **диван** – дорадчий орган);
- зародження своєрідного феодалізму (**тамари** – наділи за військову службу);
- недефективне військо **яничар**.

Зоряного часу османська імперія досягла за **Мехмеда II (1451-1481)**. Саме в період його правління остаточно захоплено **Візантію (1453)** і **Балкани**. Султан впорядкував і видав закони, дбав про науку й культуру, називав себе «володарем двох земель, двох морів». (Створив своєрідну класичну імперію).

Отже, в **кінці XV ст.** геополітична ситуація у Східній Європі різко змінилася. В сусідстві з європейськими державами виникла могутня і релігійно ворожа Османська імперія, яка впливатиме «на погодні умови» регіону фактично аж до **XX століття**.

Землі Османській імперії дають плідний ґрунт для наукових досліджень. І це не випадково. Іслам – релігія, яка заохочує досліджувати світ, що є вінцем творіння Бога. Саме тому в ісламсько-арабському світі (в Османській імперії «державною» мовою була арабська) наука досягла нечуваних висот, а турки-мусульмани продовжили «роботу своїх колег по релігії» - арабів.

Мусульмани, опираючись на праці вчених античності, продовжували досліджувати та осягати всесвіт. Зокрема, вони зуміли:

- створити тригонометричну таблицю з точністю до 0,001;
- визначити довжину року з похибкою 2 хв.;
- визначити кут нахилу землі, відмінний від сучасного на 0,5°;
- здійснили прорив, вивчаючи сторони світу, бо завжди молилися, обернені обличчям до Мекки.
- висунули теорію про те, що не Земля перебуває у центрі всесвіту. Вивчаючи арабські наукові дослідження і посилаючись на них, Микола Коперник зробив доленосні відкриття.
- намагалися з чіткою математичною послідовністю пояснити процеси, що відбувалися у навколишньому світі. Остаточно сформулював і явив світові це відкриття Ісаак Ньютон (не тому, що «яблуко впало на голову», а тому, що він опирався на багатющий науковий досвід античних та ісламських учених).
- здійснили спробу класифікувати хімічні елементи і склали першу хімічну таблицю;
- на надвисокому рівні була мусульманська медицина, здійснювали навіть операції з видалення катаракти. Наступні такі практики почалися аж у ХХ столітті.

Отже, саме мусульмансько-арабські вчені є спадкоємцями античного наукового досвіду. А європейці – продовжувачі наукових традицій арабів. Ісламська наука – той місточок, та ланка, яка з'єднує Античність та Відродження.

Але чому досягнення мусульман були забуті? Чому виникли навіть міти про «яблуко Ньютона» чи «сон Менделєєва». Мабуть тому, що:

- 1492 р. відкрито Америку, і Європа, образно кажучи в одну мить, стала багатюю. А, як відомо, «наука ходить за грішми», бо наукові дослідження – це недешево задоволення, і продовжувачами наукових традицій стали європейці;
- церква вже не була такою могутньою, вона втрачає позиції і «хватку»;
- книгодрукування стало мегапроривом у розвитку європейських наукових знань. Європа перетягнула на себе роль наукового центру;
- у мусульмансько-християнському протистоянні на кінець середньовіччя певна перевага була за християнами. І мусульманську цивілізацію (її вважали ворожою), стало доцільним показувати як

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В X-XV ст.

відстаду/занепадницьку/не варту уваги. Саме це виправдовувало агресію що-до неї, робило напади природними й очевидними. Це величезна історична проблема, вона і нині є актуальною та дуже ангажованою. Насильство і приниження стають виправданими. Расизм, антисемітизм, мізогінія – це все намагання виправдати агресію.

Аналоги в історії:

- Османська імперія – класична імперія (Персія, Римська імперія, імперія Карла Великого тощо);
- антична наука (Фінікія, Карфаген, Давня Греція, Римська імперія).

Застосування у наступних темах:

- теми, що стосуються історії Османської імперії аж до XX століття;
- теми історії козацької доби;
- Доба Відродження;

Проекція в майбутнє:

- сьогодні, як і колись, «наука ходить за грішми». Тому найрозвиненішими є США, наступний азійський регіон;
- приниження опонентів та «мова ворожнечі» й донині є засобом виправдання агресії. (Голокост, операція «Захід» і масове розкуркулення, польсько-український конфлікт початку XX ст., сучасний расизм тощо).

Висновок: наукові знання не беруться нізвідки. Вони проходять дуже чіткий шлях дослідження, осягнення і пошуку істини. Сучасна наука зародилася в античному світі, розвинулась у ісламсько-арабському і розквітла в європейському.

Незручна правда (для власної рефлексії): варто визнати, що у так звані «темні віки» темною була лише Європа. Весь інший світ: арабський, монгольський, османський, далекосхідний і навіть світ доколумбової Америки був тоді розвиненішим і більш цивілізованішим аніж європейський. Європейці були середньовічними варварами.

Публічна історія: «Іслам і наука».

<https://www.youtube.com/watch?v=mPOf7H14ENU&t=5s>

<https://www.youtube.com/watch?v=T0UgqYPYgLY>

https://www.youtube.com/watch?v=i4_WaGyC9as

До § 25–26. Середньовічні Китай, Індія, Японія.
Досягнення культури

Твердження: І світи бувають паралельними.

Основна частина:

Середньовічний світ (його ще можна назвати доколумбовим) був кардинально іншим. Не схожим на сьогоднішній. Людство не знало, де його «край» і уявлення не мало, яким насправді є світ. Така ізольованість та відокремленість породила ряд унікальних цивілізацій у різних куточках планети. Деякі цивілізації контактували одна з одною і навіть взаємовпливали, але всеосяжного контакту не було.

Тогочасні **Індія**, **Китай** та **Японія** не були винятками, це були відособлені абсолютно унікальні далекосхідні цивілізації. До них можна долучити і монгольську, вивчену раніше.

Китай - «Піднебесна імперія», імператор - «син неба», який опирався на численних чиновників та потужну армію. Їх утримання, як і всюди, лягало на простих людей (особисто вільних). Держава переживала часи піднесення за правління династій **Тан (VII-IX ст.)**, **Сун (X-XIII ст.)** та **Мін (середина XIV-XVII ст.)**. Контролювала величезну частину «шовкового шляху», вирощувала рис і явила людству чимало досягнень.

Історія середньовічної **Японії** – це історія замкненої країни, яка мала контакти лише з найближчими сусідами. Очоловав цю державу імператор - **тенно**, якого вважали живим богом, водночас могутня знать, з більшим чи меншим успіхом, втручалася у керівництво країною. У **IV ст.** виникла держава **Ямато**, що згодом почала називатися **Ніппон**. Основу війська становили **самураї**, які мали свій кодекс честі - «**Бусідо**». Звичайні люди були вільними, жили невибагливо. Основа раціону - рис, овочі та морепродукти. Національний одяг, кімоно, як й інші національні звички, зберігся до наших днів.

Індія, багата і захована у джунглях, манила загарбників ще з часів Александра Македонського. Але завоювати її змогли тільки у **XIII ст.** Це були тюрки. Вони принесли зі собою іслам та владу військових. Так утворився **Делійський султанат (1206-1526)**. Його непокоїли монголи. Спершу їм давали рішучу відсіч, але за хана **Тимура (Тамерлана)** розпочалося повномасштабне захоплення. Тимурів онук **Бабур** у **1526** році утворив тут **імперію Великих Моголів**. Особливістю індійського суспільства був його поділ на абсолютно закриті **касти** (групи) населення: **брахмани** (жерці), **кшатрії** (правителі, воїни), **вайшії** (торговці, землероби),

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД

шудри (ремісники, слуги) й окремо **«недоторкани»** - існували поза, кастами і їх не вважали повноцінними людьми. **Індуїзм** робив такий поділ легітимним, вірячи у карму і реінкарнацію, індійці були щиро переконані, що кожен має те, чого «заслужив», тому не бунтували, а намагалися «заслужити» кращої долі у наступному житті. Головними богами були **Брахма, Шива і Вішну**, а також поклонялися багатьом іншим. Поширення набув **буддизм**.

Досягнення культури Східного світу вражали: неймовірна оригінальна китайська архітектура, міста з населення понад 1 млн жителів, унікальні витвори буддійських святилищ... Індійська культура зазнала мусульманського впливу. Її архітектура мала чіткі риси цієї релігії: арки, куполи, орнаменти. Мабуть, найбільш знаною пам'яткою цього стилю є Тадж Махал.

Розвиненою була наука. Арабські цифри, якими ми користуємося й нині, насправді є індійськими, і саме індійці додумалися застосовувати нуль у математиці. У Китаї винайдено порох і папір, шовк і порцеляну. Середньовічна культура Далекого Сходу була надзвичайно розвиненою, вишуканою і самотутньою.

Далекосхідний регіон європейці у середньовіччі досліджували мало, взаємних контактів фактично не було. Але все змінилося наприкінці середніх віків. Нестача ресурсів, жага багатств, бізнесовий хист та релігійний порив штовхали європейців уперед. Досліджувати нові горизонти, освоювати нові землі, творити новий світ.

Аналоги в історії: весь доколумбовий період.

Застосування у наступних темах: великі географічні відкриття.

Проекція в майбутнє: після 1492 року розпочався процес «злиття» цивілізацій. І сьогодні світ уже став настільки глобальним, що, мабуть, безглуздо шукати якусь «чистоту». Світ поглинула тотальна асиміляція: світоглядів, цивілізацій, народностей, рас.

Висновок: у доколумбовому світі людство в різних куточках планети розвивалося відособлено, а часто і взагалі ізольовано, що творило оригінальні, не схожі одна на одну цивілізації. Все змінилося у 1492 році: розпочався процес невинної глобалізації під егідою Західної (Європейської) цивілізації.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- Можливо, саме 1492 рік став «точкою неповернення» у нашій історії, тим роком, після котрого, перетнувши його межу, людство вже ніколи не буде колишнім;

- звичайно ж, ніхто не сприймає теорії інопланетного контакту серйозно (а якщо і сприймає, то ніколи публічно не визнає), але Колумба, мабуть, сприймали так само.

Публічна історія: «Світ до і після Колумба»

<https://www.youtube.com/watch?v=LQHlwQyk4aQ>